

Ismertetések és bírálatok.

A nyelvtudománynak fő problémáiról.

Dr. Alexander Giesswein: Die Hauptprobleme der Sprachwissenschaft in ihren Beziehungen zur Theologie, Philosophie und Anthropologie. Freiburg im Breisgau, Herder, 1892. VIII és 245 l.

(Magyarul: *Giesswein Sándor: Az összehasonlító nyelvészet fő problémái. Győr, 1890.*)

E munka szerzője két kérdést iparkodik megfejtetni: Lehet-e, hogy valamennyi nyelv *egy* ősnnyelvből fejlődött, vagy kénytelenek vagyunk-e egymástól független több ősnnyelvet föltételezni? (1—139. l.) és: Hogy kell képzelnünk a nyelv eredetét s az embernek ősi állapotát? (140—234. l.)

Az első kérdésre a 119. lapon felel: «Az eddigi nyelvészeti anyag elégtelen s alkalmasint ezentúl is elégtelen lesz arra, hogy teljes kényszerűséggel közös eredetűeknek tartsuk az összes nyelveket; semmi esetre sem lehet ebben olyan bizonyosságra jutni, mint pl. az indogermán nyelvek eredeti egységére nézve. Minthogy azonban a nyelvészetnek sikerült soha nem sejtett kapcsolatot és közös eredetet kimutatni olyan nyelvekre nézve, melyek egyenként tekintve egész különböző alakulást mutatnak: okvetlen meg kell engedni a többi nyelvre nézve is a közös származás lehetőségét» stb. Ezt az én nézetem szerint is meg kell engedni. Ha az angol s a szanszkrit rokonnak bizonyul (s itt az angolnak csak a kiejtésére, nem az írására kell gondolnunk), tehát olyan két nyelv, melyet közvető más nyelvek s irodalmi emlékek nélkül bizonyára senki sem mert volna egymással rokonítani: akkor elgondolhatjuk, hogy ugyanazok a kedvező föltételek hasonló meglepő eredményekhez vezetnének olyan nyelvekre nézve is, melyeknek ma még látszólag semmi közük sincs egymáshoz. — A szerző tüzetesen kifejti, hogy a nyelveknek sem alaki osztályozása, mely szerint elszigetelőkre, ragozókra és hajlítókra oszlanak, sem pedig a nyelvcsaládok sze-

rint való genealogikus osztályozás nem bizonyít az összes nyelvek közös eredete ellen: az előbbi azért nem, mert fokozatos fejlődést tüntet föl, egymásba átmenő nyelvállapotokat, nem pedig elkülönített álláspontokat; a másik azért nem, mert hiszen kiváló tudósok rokonítják az indogermán és sémi, az indogermán és ugor, s kivált a sémi s hámi nyelveket, s mindig új rokonító kísérletek merülnek föl, pl. most a baszk és berber nyelvekre nézve. Lehetséges továbbá, hogy a hangváltozás a jelentésváltozással együtt szétszaggatja s fölismerhetetlenné teszi az eredeti közösséget.

Egész okvetésében Müller Miksára támaszkodik a szerző, s ezt jól is tette, a mennyiben nagyobb közönségre volt tekintettel, mely Müller Miksát még mindig nyelvészeti tekintélynek tartja. Az újabb álláspontnak persze nem felelnek meg az itt alapul vett nézetek, a hangtan is nagyot haladt azóta, úgyhogy ha a művelteknek jobb tudomásuk volna a megváltozott álláspontról, a szerzőnek is ehhez kellett volna alkalmaznia fejtegetéseit s egész más nyomon kellett volna haladnia. Világosabban ki fogom magyarázni magamat.

A nyelvfejlődésnek az a háromfokú létrája, mely szerint a ragozó állapot az elszigetelőt s a hajlító a ragozót föltételezi s csak utána következhetik, újabban több okból megingott:

1. A kínai nyelvet és társait már nem tartjuk olyan eredeti nyelvalakoknak, melyek egészben véve az alaki fejlődésnek leg-
elemibb fokán maradtak volna meg (221). A kínai világosan mutatja a megvolt elő- és utóképzők nyomait, még ha nem is hasonlítjuk össze rokonaival. Az újabb kutatók úgy fogják föl, mint valami teljes egytaguságig elkopott angol nyelvet, mint az analitikus nyelvfejlődésnek netovábbját, a minthogy ezt a két nyelvet, a legszélső nyugatét s a legszélső keletét már sokszor egybevetették (a szerző is 49. l. fönt). Ha már most az elszigetelés nem kezdete a nyelvfejlődésnek, akkor mivelta a megelőző nyelvállapot természetétől függ. Ha pl. az angol nyelv válna egytagúvá, sem a nemről, számról, esetekről nem kellene lemondania, legalább a névmásokban, sem pedig az igék időalakjairól, a mennyiben *ablaut* útján képződnek, s ennélfogva jelentékenyen különbözne a kinaitól. Ez az új fölfogás minden esetre megdönti egyik valóságos oszlopát a hagyományos nézetnek, s ez puszta föltevessé gyengül. Általában már ezen újabb fölfogás nélkül is (melyet először Grube Vilmos

fejezett ki határozottan 1881-ben «Die sprachgeschichtliche Stellung des Chinesischen» című tanulmányában), ha ugyan a kínai nyelvet nem mondom tüzetesebben, hanem egyáltalában tanulmányozták volna: rég átlátták volna, hogy az az elszigetelő nyelvállapot korántsem olyan egyszerű valami, hogy abban az állítólagos indogermán gyökér-korszakban minden esetre másforma volt a nyelv mint a mai kínai, s hogy az elszigetelő nyelvállapot még különféle lehetőségeket magában foglal, tehát nem az az óhajtott egység, melyet a nyelvtörténetnek kezdetül akartak feltüntetni. — Csak melleleg jegyzem meg, hogy elszigetelés és egytagúság még nem mindegy, mert találunk kéttagú gyökereket is, így pl. kevés kivétellel a malájiban, s ilyeneket vesznek föl némelyek az indogermánységben is [Budenz az ugarságban is], s ezek ugyanolyan szerepeket vihetnek, mint az egytaguak.

2. Hogy azt a hármas létrát föntarthatassuk, minden képzőt és ragot hajdani önálló gyökerekre kellene visszavihetnünk, az igei személyragokat pl. a személynévmásokra, mint szerzőnk is (31. l. lent és 43. l. fönt). Ámde tisztára lehetetlen az egyes 2. személy indogermán ragjait hangtanilag a *tu* vagy *two/e* névmásból megmagyarázni; s még az egyes 1. és 3. személyben is, melyeknek *m* és *t* jelét rendszerint a *mo/e* és *to/e* demonstratív szótókkal azonosítják, ismét másfajta nehézségek állnak elő: hogy jelölhetik ezek a szótók éppen az igenél az alanyt, holott különben *soha sem* kerülnek elő nominativusokul? s miért helyezkedik el itt hátul az alany, holott ez beleütközik az indogermán szórend szabályaiba? A sémi és ugor nyelvekben sem lehet kimutatni a személyragoknak névmási eredetét. Hittel, vagy inkább megrögzött balvéleménnyel kerüljük ki a bökkenőket. Egyéb elemzések, a melyet pl. a szerző a latin *amaveram* alakkal próbál (30. 31. l.) s a melyet Curtius a görög *λοθήσομαι*-val kísértett meg (32. fönt), mai álláspontunkon szintén tarthatatlanok. Csak Stolz F. latin hang- és alaktanára és Brugmann K. görög nyelvtanára (Müller Iván kézikönyvében) utalok mint legtömöttebb összefoglalásokra. Ép oly tarthatatlanok ezek, mint a latin *amo*-ban a *k* hang elveszése (30. lent, 103, 112) vagy a magyar *én*-ből az *m*-é (134. lent*) vagy a latin *viginti*-ből a *d*-é (122) és sok más efféle (a latinra nézve még Schweizer-

*) Nem érthetek egyet Simonyival a Magyar Nyelv II. 230. lapján.

Sidler H. nyelvtanára utalok, 1888). Az indogermán névragokra nézve soha sem sikerült még kimutatni az alapul szolgált viszonyzókat, s az alanyeset s ragja, hogy a mutató *so*-val legyen azonos, állítólag elvesztette magánhangzóját — mikor? s miféle törvény szerint? A sémi esetragok — *u i a* — nézetem szerint hangszimbolikával szereplő elemek és soha sem voltak külön szók, a minthogy szerzőnk sem meri állítani (42. l. jegyz. és 50. l. jegyz.). Azt tartom, nem lehet tagadni, hogy bizonyos hangok már kezdettől fogva a flexio céljaira szolgáltak.

3. A legújabb indogermán nyelvészet általában eláll attól, hogy mindent gyökerekre vigyen vissza s hogy ezt tekintse a nyelvi kutatás céljának. Mi a gyökerük a *vater mutter tochter bruder* szóknak? Azelőtt úgy magyarázták, hogy védőt, mérőt (formálót, t. i. a testét), fejt, hordozót jelentenek; *mensch* állítólag a. m. gondolkodó stb. (ez utóbbi Giessweinnál is 111. l.). Ha most ezekről Kluge szófajti szótárát megnézi az ember, elcsodálkozik, milyen keveset tudnak ma a szóknak eredetéről s első jelentéséről — az előbbi nemzedék dogmatikus bizonykodásaival szemben. Ha a szótónek megállapíthatjuk indogermán formáját, ezzel megelégszünk s elintézettnak tartjuk a dolgot, ha nem is fejthetni ki a szónak gyökerét. Hiszen nem is olyan bizonyos, hogy minden elnevezés valami általános jegyet foglalt magában s valami gyökérből indult ki. E tekintetben bátorkodtam már a Zeitschr. f. Völkerps. u. Sprachw. XX. k. 185. lapján komoly kétségeket támasztani. Nem igen lehet véletlenség, hogy éppen a legközönségesebb tárgyak nevei homályos eredetűek, és Müller Miksa mondása, hogy a még ismeretlen gyökerű szavak száma elenyésző csekély, soha sem volt igaz s ma legkevésbé az, sőt bizvást állíthatjuk, hogy minden nyelvnek legalább negyedrésze ismeretlen gyökerű. Világos, hogy ez a körülmény is nagyon megnehezíti a gyökérnyelv fölvételét, sőt még a jogosultságát is kétséssé teszi.

4. Azonfölül nagyon is fölszines az a hármassal osztályozás, mely a «ragozók» neve alá foglalja a legkülönbözőbb nyelveket, az összes nyelveknek jóformán kilencz tizedrészét; ez a név igen határozatlan s tudományos célra hasznavehetetlen, ha nem szorítjuk meg pl. az urálaltaji s még legföljebb a dravida nyelvekre. A sémi nyelveknek három-mássalhangzós gyökereit nem is lehet kiejteni, itt tehát gyökér-korszakról alig szólhatunk. Ha pedig az egyes nyelv-

vek analogiájára magánhangzókkal ejtjük a gyökeret, akkor már a kínai s a fönt egytagúnak képzelt angol mellett ismét egy harmadik fajta elszigetelésre jutunk s új példát látunk arra, hogy igenis *többféle* elszigetelést képzelhetünk, s ha minden áron ezt tartjuk a legelső foknak, akkor e különféle fajtákból a későbbi nyelvcsaládokat úgy származtathatjuk, hogy mindeniknek egy-egy *neki* megfelelő elszigetelés szolgált alapjául. Mert a sémi nyelveknek hangszimbolikáját nem bántanám (mint a szerző 39. s. köv. ll.) s nem magyaroznám mechanikus úton (mint pl. Bickell és Curtiss *Outlines of hebrew grammar*-ja 1877), ámbár a szerző helyesen jegyzi meg, hogy nem szabad minden alakot egyenesen szimbolikusnak tartani s az egyes magánhangzóknak külön-külön jelentést tulajdonítani. A hangszimbolika hiánya az indogermán nyelvtanak szerintem egyik fő ellentéte a sémivel szemben, s az olyan kísérletek, minők Bickelléi, az indogermán nyelvfejlődésnek alaptalan általánosításai; ilyenekre szerzőnk annyival inkább hajlandó, mert barátja a bibliai ősnyelv fölvételének. A szóban forgó háromfokú fejlődésnek éppen attól a mechanikus egymásutánjától idegenkedem határozottan, s olyannak látom, mintha az összes emberfajokat, mert a kicsinyek, serdülők és fölnöttek fokozatain végignőnek, egy vonalba állítanák s a faji sajátságokból semmit sem vennének számba. Ezt részben a szerző is érti s annak a morfológiai különbségnek nem is tulajdonít «szigoruan tudományos értéket» (55. s. köv. ll.), de éppen ezáltal gyengíti a belőle vont következtetéseket. A 12. laptól az 57-ig terjedő egész fejezetet rövidebbre kellett volna fogni a mai álláspontról; Müller Miksa ezeket a fölfogásokat eléggé elterjesztette a legtágabb körökben.

Genealogikus szempontból az indogermán és urálaltaji vagy az indogermán és sémi nyelvek közt némelyektől fölvett rokonságot tudományosan meggyőző erővel alig lehet megokolni, legföljebb a sémi és hámi rokonságot. A három-mássalhangzós sémi gyökereknek két-mássalhangzósakra való visszavitele igen nagy akadályokba ütközik s eredménye eddigelé ép oly bizonytalan, mint az indogermánságban; mert habár a legújabb indogermánisták a *drem* (δρω δρω) ‚fut‘ és *trem* ‚reszket‘ igék *em*-jét és a *ves* ‚ruház‘ és *tres* (τρέω) ‚reszket‘ *es* végzetét elvágják s *dr tr u* gyökeret vesznek föl: ezek csupán elmés elemzések mindaddig, míg ama szövégeknek jelentését meg nem tudják mondani.

Azonfölül itt is megnehezíti a dolgot az újabb hangtan: ma pl. két indogermán gutturalis hangsort különböztetünk meg, s ezeket a szanszkrit ábécze a tenuisnak két jegyével is megkülönbözteti: *ç* és *k*; vajjon ezek az ugorságban egyenlőkké váltak-e vagy pedig csak az indogermánban keletkeztek? Lehet-e a *ç* és *k* hangokat egyaránt az ugor *k* és *h* megfelelőjének tekinteni, mint a szerző a 135. stb. lapokon teszi? Hát még a sémi *k* és *q* hangokat? Szerzőnk még a szanszkriton belül is összezavarja a két hangot s a 129. lapon törvényellenesen egyezteti a *çvi*, *çu* ,duzzad‘ és *kup* ,forr‘ igéket, s ha még azonfölül a *kamp* ,hajlít‘ és *cāpa* ,ív‘ szókat is összeállítja velük, akkor minden korlát megszűnik mind a más-salhangzókra, mind a magánhangzókra nézve, s bizonyítékul elég volna némi hasonló hangzás valamelyes jelentésbeli egyezéssel. Habozás nélkül egyezteti (130) a latin *calare* s görög *καλεῖν* igét az arab *qāla*-val, melynek gyökere *qvl* s mely szabályosan rövidült *qavala-ból; bizonyos alakokban meglátszik a *v*, pl. a *qaulun* infinitivusban, tehát kiegészítő része a gyökérnek, míg a latin s görög szóban soha sem volt *v*.

A jelentésre is nagyobb figyelmet kell fordítani, még pedig annnyival többet, minél kevesebbet fordítunk a hangokra. Az indg. *kru* *krev* *krov* gyökeret, — melynek értéke világosan kittűnik a szanszk. *kravis* ,nyers hús, dög‘, *krūrā* ,véres, nyers, kegyetlen‘, a görög *κρέφας* ,hus‘, a latin *cruor* *cruentus* *crūdus* (*crovidus), a szláv *krovī* ,vér‘, az ófn. *hrāwēr* ,roher, ungekocht‘ szókából, — csak nem lehet az egy latin *crusta* miatt a finn *kuore*-, m. *kéreg* szókkal egyeztetni, vagy megint a görög *κρός* *κρόσταλλος* stb. kedveért azokkal a sémi szókkal (129, 130), melyek mind csak jeget, hideget, fagyást, merevedést jelentenek. Maga a szerző nagyon helyesen jegyzi meg (138), hogy az ilyen egyeztetések céljára készen előttünk kellene állani az indogermán, sémi és ugor alapnyelvnek, természetesen mind hangra, mind jelentésre nézve, s az indg. ősnyelvből mind a két tekintetben sokat megmondhatunk már. De mindenesetre tapogatózni vagyunk kénytelenek s a legnagyobb tapintattal is alig kerithetünk tudományosan használható anyagot, hanem csak azok hitét erősíthetjük meg, a kik máris meg vannak győződve az összes nyelvek közös eredetéről. Mégis kívánatos — ha azt akarjuk, hogy az ilyen rokonítások egészen rossz hírbe ne keveredjenek — hogy a módszer ellen ne vétsünk s min-

dig a modern nyelvtudomány álláspontjára helyezkedjünk. Így pl. az indg. *kap káp kōp* (capio, κόπη) s a m. *kap-ni* és finn *kaapata* egyeztetése (mely már Lönnrot finn szótárában megvan) nem esik kifogás alá, ámbár ép oly véletlen lehet, mint az 58. 59. lapokon idézett párok; több jelentőséget tulajdoníthatni a magyar *víz*, finn *vete- vede-* és indg. *vod ved ud* szónak (*n* és *r* képzőkkel, ném. *wasser* stb.).

Mindamellettnincs kifogásom egy általános ősnyelv absztrakt lehetősége ellen, hacsak rá nem fogjuk, hogy azonos a héberrel vagy valamely más ismert nyelvvel, — hisz ezt szerzőnk sem akarja (212. s köv.), sőt jól jegyzi meg, hogy a legrégebbi nyelveket is ezredévek választják el a nyelvnek legkezdetétől. Az az egy ősnyelv ártatlan föltevés, mely a tudományos kutatást nem zavarja, s mely a szentírás hívőjének, ha az emberi tudásról sem akar lemondani, kívánatos megnyugvást ad. Még abban sem háborgatom, ha a szerzővel az özönvíz előtti személyek héber nevében az ősnyelvi nevek fordítását látja.

A könyvnek második részében, mely az *ősnyelvvel* s az *embernek őszállapotával* foglalkozik, kevésbé zavar az a körülmény, hogy nem éppen a legújabb nyelvtudományi álláspont érvényesül, mert ez a rész általánosabb természetű s néhány kivető szófejtés nem ejthet csorbát a fő eredményen. Így pl. igen bizonytalan, hogy a latin *mare*-nak a *mor mer mr* gyökérhez van-e valami köze (218); vö. Kluge szótárában és Heyne M. német szótárában a *Meer* cikket.

A nyelveredetről szóló hypothesiseknek jóformán kimerítő szemléje után a szerző oda jut (208, 211), hogy fő fontosságot nem a hangoknak tulajdonít, melyeknek magyarázatára szorítkoznak ama hypothesisek, hanem az artikuláló és gondolkodó képességre, melyek nélkül a sok hang csak zürzavaros conglomeratum maradt volna. E fölfogástól Steinthal sem áll igen távol, s erre nézve utalhatok a nyelv eredetét tárgyaló könyve 372. lapjára (3. kiadás 1877. — az 1888-i 4. kiad. 248, 355. fönt): «A szólóképesség csak azáltal válik fontossá, hogy az elme keríti hatalmába s fordítja a maga céljaira. Így hát a kérdésnek súlypontja a lélektanba esik.» Ezt szerzőnk saját céljára úgy módosítja vagy élesíti ki, hogy — mert a gondolkodó és artikuláló képesség nem lehet emberi viv-

mány, hanem csak isteni ajándék — a nyelvet mint beszélő képességet csak a teremtő adományaként foghatjuk föl, míg a nyelvnek *gyakorlata* az embernek saját szabad munkája. Szerinte nem a hangok kérdése a fő, mert azok sokféleképp keletkezettek, hanem a hangoknak fölhasználása.

Csak két nézetét nem fogadhatom el. Először, a mit többször is kifejez (181, 188, 190, 211), hogy a műveletlen népek nyelve sokszor valóságos műremek, egy jobb kor maradványa, tökéletesebb ősöknek el nem fecsérlett öröksége, — a szerző «tökéletes szerkezetet» tulajdonít nekik, mely csodálatot kelt, mint pl. az eszkimó s grönlandi nyelv. Ezt annyival kevésbé várja az olvasó, minthogy szerzőnk szerint (s ez a másik kifogásom) sem tökéletes, sem tökéletlen nyelvek nincsenek, minthogy eredményeiket tekintve még fokbeli különbség sincs a nyelvek közt, s minthogy a legalaktalanabb nyelvekben is kétértelműség nélkül kifejeződik minden: az állítás, a jelzői viszony, a tér- és időviszonyok stb. (191—194.)

Hisz igaz, hogy sokszor vad népek nyelve is csinos finomságokkal lep meg bennünket; de ha arra ügyelünk, miképp alakul a főbb mondatbeli viszonyok kifejezése, az állítmányi, tárgyi és jelzői: akkor ritkán van a csodálatra alkalmunk; ellenkezőleg ezen fő viszonyok kifejezésének nyers és hiányos volta sokszor igen furcsa ama finomságok mellett, melyek csak afféle csecsebecsék a szegénynek viskójában. Jeles példa erre a grönlandi nyelv, mely az alanyt nem különbözteti meg határozottan sem a tárgytól, sem a jelzőtől; bővebben ki van ez fejtve Steinthal *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* című könyvében, 1. és 2. kiad. De akármit tart valaki az ősemler tökéletességéről, a nyelvek e mellett semmiképp sem tanuskodnak; a legfontosabb logikai és nyelvtani kategoriák kifejtése, úgy látszik, elvitathatatlanul a művelt nyelvek érdeme.

Természetesen nem érthetek egyet a szerzőnek ama másik nézetével sem, mely szerint nincs igazi különbség tökéletes és tökéletlen nyelvek közt. Az idézett Steinthal-féle munkából készített átdolgozásom éppen azt tűzte célul, hogy ezt a különbséget tisztán megvilágítsa. Persze nem úgy értem, mintha egy-egy úgynev. alaktalan nyelvnek nem sikerülne a tudományos és művészi föladatok kielégítése; ennek ellenkezőjét szembeszökően bizonyítja a kínai, a magyar, a finn nyelv. A különbség szerintem tisztán

tán a grammatikai térre szorítkozik és semmiben sem érinti a nyelvnek használhatóságát vagy éppen a fajnak tehetséges voltát, mert jól tudom, hogy a nyelvet utójjára is csupán eszközül használják s az eszköz tökéletlensége erős elmének csekély akadály. De a nyelvtanosnak mégis észre kell vennie, hogy az egy logikai viszony, melyben az alany áll az állítmánynyal, nagyon sokféle alakot ölt a nyelvben: megjelenhet igés mondatban, névi állítmányban, létet jelentő kifejezésben, jelesen úgy, hogy a cselekvésszó személyragos névszó alakját ölti [vö. *beszédem van* e h. *beszélék*], azonkívül az alany mind igei, mind névszói állítmányban egyforma állítmányi ragokkal lehet kifejezve [vö. *vadász-tal* és *vadász volt-tal*], sőt pusztán egymás mellé lehet állítva az alany s állítmány [vö. *Isten jó*]. Ez tehát már *ötfele* kifejezőmód (vö. fönt idézett munkám bevezetését), pedig ezek alig felelhetnek meg mind egyformán jól a célnak; s ha a nyelvtanos mint olyan nem is barátja annak a becslésnek, mégis csak jól meg kell különböztetnie ezt az *ötfele* viszonyt, akármilyen közönyösek is logikai szempontból; eredetileg mégis csak *többé vagy kevésbbé tökéletesen* fejezték ki az *egy* állítmányi viszonyt. S így nézhet az ember akárminő más kategóriát, az esetek vagy igeidők vagy módok rendszerét: ha fejtegetjük különbségüket, »karatlan is fölbecsülő ítéletet mondunk, a szerint, hogy az alakoknak milyen a száma, fontossága, következetessége, terjedelme és könnyű absztrakt jelölő képessége, s ha valamely nyelvcsaládban nagyobb számmal találunk ilyen jelességeket, akkor nyilván tökéletesebbnek bizonyul a másik családnál. A szerző abbéli törekvésében, hogy az embert elkülönítse az állattól, erősen kiemeli az embernek egyfajúságát és fél, hogy a fajoknak és nyelveknek bármilyen fokozatossága által el találna mosódni a határvonal; — szerintem nincs igaza, legalább addig, míg meg nem írják valamely állatnyelvnek grammatikáját.

Ámde az olv só azt kívánja tudni, mit tartok voltaképpen a szóban forgó könyvről; az olvasó ítéletet vár tőlem. Nos hát, rossz könyvről értelmes ember nem igen írna hosszú ismertetést; sőt *jó* könyvnek tartom s olvasásra ajánlom. A szerzőnek alapos és terjedelmes ismeretei vannak, s ez nagyon fontos körülmény. Az újabb irodalmat lehetőleg fölhasználja — persze egy ember e rengeteg téren nem győzhet mindent — s az újabb és régibb katolikus irodalomból vett számos idézet újnak s érdekesnek találtam, bizo-

nyára más nyelvészek is úgy fogják találni, s éppen ez a *recondita eruditio*, hogy így nevezem, egyéni vonása a könyvnek. A nyelv-tudomány mindenestre örülhet az ilyen «műkedvelőknek».

Basel, 1893. július havában.*)

MISTELI FERENCZ.

Az új Magyar Tájszótár.

Szinnyei József, egyetemi professzor: *Magyar Tájszótár*. A M. T. Akadémia megbízásából szerkesztette Sz. J. 1. füzet: *Aba—Bitang*. Budapest, kiadja Hornyánszky V. 1893. (Egy-egy tízives füzet ára 1 frt.)

A régiebb nyelv s a népnyelv alapos ismerete egyaránt fontos és múlhatatlan feltétele annak, hogy megérthessük nyelvünk fejlődését. Ez indította arra Akadémiánkat már a harminczas években, hogy fölszólítást tett közzé a tájszók gyűjtése érdekében. Az összegyűlt anyagból szerkesztették aztán a Tájszótárt, melynek azóta szótárirodalmunk és egész nyelvészetünk igen jó hasznát vette. Mikor ez a csekély terjedelmű régi Tájszótár elfogyott, lassanként megérlelődött az Akadémia körében az az elhatározás, hogy a Nyelvtörténeti Szótár mellett egy új, még pedig tartalmasabb Tájszótárt kell szerkeszteni. A tervnek kivitelét megkönnyítette az, hogy a Nyelvőr két évtized óta a népnyelvhagyományokból rengeteg sokat gyűjtött össze, úgy, hogy már csak ezen gyűjtéseknek szótári földolgozása is gazdag eredménynyel kecsegtetett.

Az új Tájszótár szerkesztését az Akadémia 1885-ben Szinnyei József egyetemi professzorra bízta, s ma már előttünk fekszik az első füzet ugyanazon könyvkereskedő kiadásában, ki a Nyelvtörténeti Szótárt is kiadta. Ehhez nemcsak külső alakjára, hanem sok tekintetben belső berendezésére nézve is hasonlít a Tájszótár, s minthogy közönségünk annyira meg tudta becsülni a Nyelvtörténeti Szótárt, remélhetni, hogy az új vállalatot is megérdemlett szíves fogadásban fogja részesíteni.

Az új szótár gondosan és pontosan van szerkesztve s máris igazolja varakozásunkat, a mennyiben a népnyelv kincseinek dús tárházát nyitja meg nyelvészeink, íróink és irodalombarátaink előtt. A szerkesztő kritikával használta föl nemcsak a Nyelvőr, hanem a különböző népköltési gyűjtemények adatait is, sőt sok olyan adatot is szerzett, mely eddig sehol sem volt közölve, részint kézirati gyűjteményekből, részint ismerősei közléséből. Így sikerült e tar-

*) Ez a tanulságos ismertetés, melylyel a jeles baseli tudós lekötöztetett bennünket, németül is megjelenik az *Ungarische Revue*-ben, s így ellenőrizheti az olvasó, vajjon fordításom megfelel-e mindenben az eredetinek. — Megjegyzem, hogy Giesswein könyvének magyar kiadásáról tüzetes ismertetést írt Pozder a *Phil. Közlöny* XIV. 832. s köv. lapjain s a német kiadásról is megemlékezett uo. XVII. 231.

talmas szótárt összeállítani, melyben az *A* betű s a *B*-nek fele majdnem kilencz ívre terjed. — Csak két fontos forrást nem említ a szerző, pedig ezeket okvetlen föl kell használni: az egyik *Kresznerics* szótára, a másik *Kassai József* szókönyve; mindketten számos tájszót közölnek saját észleleteik alapján, s hitelességük minden kétségen fölül áll.

Már az első füzet összeállításai számos értékes és érdekes fölvilágosítással szolgálnak. Látjuk belőle, mennyi esetben őriztek meg a nyelvjárások olyan kifejezéseket, melyek a köznyelvben rég elavultak. Így pl. a vélest, gyanítást jelentő *alít* ige ma is járatos az egész székelyföldön; a Beszterczei Szójegyzék *ágylep* szava főmaradt Udvarhely, Háromszék és Csik megyékben (a. m. ágynemű); a völgyet jelentő *aszó*, mely különben csak árpádkori oklevelekben mutatható ki, most is él még egyes erdélyi részekben. Ez a csallóközi kifejezés: *nagyot alapít magáról*, a mi annyi mint nagyra van magával, szintén ebből lehet átalakítva: *nagyot alít magáról*.

Némely tájszót nem mutathatunk ugyan ki a régi nyelvemlékekben, mégis belső okok miatt régieknek kell őket tartanunk. Ilyen pl. az *árad* igének hevesmegyei *árjad* alakja, mely a Heves megye szomszédságában nevelkedett Madáchnál is előfordul s éppen azt bizonyítja, hogy Madách is a nép ajakáról leste el e szót. — Ide tartoznak a néphit kifejezései, minők *bába-bokor* (szivárvány a palóczoknál s a székelyföldön), *bába-fergeteg* és *bábazile* (tavaszi hófergeteg Udvarhely, Kis-Küküllő és Brassó megyékben.)

Viszont igen sok olyan kifejezés van a népnyelvben, hogy azonnal elárulja újabbkori eredetét. Ezek többnyire két-két régiebb szónak kombinálásából támadtak, úgy, hogy két régiebből egy újat gyúrt a népies nyelvművészet. Pl. Zemplén megyében *icsarkodik* = nagyon erőlködik, s e szó bizonyosan úgy támadt, hogy az *iparkodik* igét összevegyítették a neki *acsarkodik* (-*agyarkodik*) igével, mely Gömörben annyi, mint mérgesen nekifog valaminek. — *Elámpicsorodik* Zemplénben a. m. elbáméskodik, tehát nyilván az *el ámul* és *el-kámpicsorodik* szók kereszteződéséből kerekedett. — A Dunán túl nagyon elterjedt *balaska* kétségkívül a *balta* és *valaska* szókból lett (az utóbbinak tót eredetét mostanában mutatta ki Szarvas Gábor.) — A *beknyő* vagy *bekenyő* szót, mely Veszprém és Bács megyékben tepsi-féle süttö-edényt jelent, bizonyára a német *becken*-ből gyúrták át a magyar *teknő* vagy *tekenyő* segítségével (e h. *békni).

A szerkesztő óvatosan megkérdőjelezte a kétes adatokat, de egy párhoz nem tett kérdőjelet, a hol a kétség éppen annyira jogosult volna. Így pl. Lauka Gusztáv 1842-ben azt írta, hogy *árla* Szatmármegyében annyi mint szűzleány; nincs-e tévedés a dologban? mert máshol tudtomra semmi nyoma ennek a furcsa szónak.

Egy Nyelvőr-beli adat szerint *neki ásánkodik* Jászberényben a. m. nekigyürközik; ez alkalmasint sajtóhiba, e. h. *neki-átánkodik*, mely Bihar megyében a. m. nekitámad. *Babsál* szintén a Nyelvőr egy közlése szerint Csallóközben a. m. vesződik valamivel; alighanem sajtóhiba e. h. *babrál*.

Viszont kérdőjel van az *alak* szónak «szép» jelentése mellett; pedig hogy ez hiteles, bizonyítja nyelvújításkori íróink használata, kiknél ilyeneket olvasunk: «*alak szonett*» e helyett «*szép szonett*».

Egynehány szónak az értelmezése vagy rokonítása látszik hibásnak. A vas megyei «*arott estem*» pl. így van magyarázva: «*arra,*» pedig kétségkívül annyi, mint *orrott estem*, vagyis *orra estem*.¹⁾ — Az *esztág*, *esztán*-féle alakok, még ha aztán-t jelentenek is, nem az *asztán*, *asztág* elváltozásai, hanem az *ezetán*, *esztáng* összevont alakjai. — A gömörmezei *banyak*, *banyak-kezü*, mely a. m. balog-süti, alig lehet *bal-nyak*-ból összetéve, mint a szerkesztő sejtí. — A *balidó* csak így van értelmezve: «nők nyári kabátkája;» nem ártott volna megjegyezni (mert kétségtelen), hogy a francia divat *paletot*-jából lett. Szintúgy a német *ansatz* elváltozása lesz a nagykállói szeszgyárból került *andac* szó, mely a. m. «burgonya összegyűrve és átdesztillálva.» — A csallóközi *birmityül* külön szónak van véve, pedig bizonyosan azonos a székelly és somogyi *berbitél*, *birbitél*, *berbitál* szókkal: mormolást, darálást jelent valamennyi. — Viszont tévedés, hogy az abauji és gömöri *brizgál*, mely fecskendést jelent, azonosítva van a dunántúli s kiskunsági *birizgál* igével, mely piszkálást tesz; amaz, ha jól tudom, a tót *briskati*, mely ugyanazt jelenti.²⁾

Végül, mivelhogy élő nyelv szótára soha sem lehet teljes és tökéletes, természetesen itt is egy-egy hiányt fog észrevenni a figyelmes olvasó. Hiányzik pl., hogy csak egyet-kettőt említsünk, a *béka-teknyő*, mely a Balaton vidékén, legalább veszprémi részén, annyi mint a Tájszótárban meglevő somogyi *béka-kalán*. A *báb* Veszprémben mindig mézeskalácsot jelent, s van pl. *reszelő-báb* is (reszelni való.) A debreczeni *bagdán*, azt tartom, *bogdán-pecsenye* alakjában is divik.

Legtöbb hiány tűnik föl természetesen az egyes szók földrajzi elterjedésének meghatározásában, s világos, hogy a szerkesztő egy-

¹⁾ «Vas megyéből bizonyosnak mondhatjuk, hogy *orrott* esnek ott az emberek», jegyezte meg a Budapesti Hirlap szerkesztősége, mikor ez az ismertetés más alakban ott is megjelent 1893. VIII. 3. Kresznericsnél, tehát szintén vas megyei forrásban olvassuk: *orrott esett*: *cecidit ad nasum, cecidit pronus*. (A Nyr. illető helyén az van ugyan: «*arott estem: arra estem*»; de ez bizonyosan sajtóhiba e. h. *orra estem*, sőt akkor az *arott* is hibásan lehet nyomtatva e. h. *arrott* v. *orrott*). Vö. *óronn esik* Nyr. II. 318.

²⁾ «*Barkócza* Sopron megyében az apró téli berkenye neve, a fája *barkócza-fa*, mint «*furkós bot*» ismeretlen.» Bp. Hirlap. Vö. *Barkócza* NySz.

maga adatainak ilyenén hézagosságán nem segíthetett. Ezeket, úgy mint a többi hiányokat, majd pótolhatják nyelvszeink s nyelvünk barátjai, a mikor e szótárnak — nemcsak tanulságos, de valósággal szórakoztató — olvasásával foglalkoznak. Így pl. a Székelyföldről közölt *ágybéli* egész Dunántúl is járatos, sőt talán még nagyobb vidéken, úgy hogy köznyelvi szónak mondhatni s nem is való a Tájyszótárba. — Veszpemben is divnak a következő kifejezések: *Istennek ajállom, asszonynémem* (v. ö. *urambátyám*), *minden jókat* és *azon jókat, azon melegibe megette, bábos* (mézeskalácsos), *bandsa, bandsit, basztikuli, bekes* (a *balogsütü* pedig, ha jól emlékszem, *balogsütö* formájában is járja.)

Az *ajak* szó Fehér megyében Rác-Almásan is állat jelent.

Még csak egy megjegyzést: a minden lapon legalább negyvenszer előkerülő «Nyr.» bizvást elmaradhatna; azért mindenki tudná, hogy a pusztán számokkal jelölt forrás a Nyelvőr.

E jelentéktelen fogyatkozások keveset vonnak le a munka értékéből, s az új Magyar Tájyszótár teljesen rászolgál a közönség s különösen iróink és tanítóink érdeklődésére s pártfogására.

SIMONYI ZSIGMOND.

A magyar nyelvjárások.

A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Irta Balassa József. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 1891. Ára 1 frt 80 kr. — 8-r. 150 l.

A magyar népnyelv vizsgálatában kétségtelenül elérkezettnek tekinthetjük a időt, hogy az anyaggyűjtés és részlettanulmányok után az összefoglalás és rendszerezés munkája is megkezdessék. E munkának első kísérletét Balassa Józsefnek *A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése* című művében bírjuk, a melyet mint ilyen egészében és részleteiben behatóbb bírálat tárgyává akarunk itt tenni.

A mű három főrésze oszlik. Az első a bevezető fejtegetések után *a magyar nyelvjárások általános osztályozásával* foglalkozik; a második az *egyes nyelvjárások* részletes ismertetésének van szánva; a harmadik pedig összefoglalja a grammatika rendszere szerint *nyelvjárásaink fontosabb sajátságait*, kiterjeszkedvén e sajátságok elterjedésének megállapítására s keletkezésük magyarázatára. Függelékül *a nyelvjárások tanulmányozásáról* ad a szerző hasznos és világos útmutatásokat, melyeknek pontos figyelembevétel nélkül nyelvjárásaink tanulmányozása a kellő alaposságra és megbízhatóságra el nem juthat.

A munka zömét s érdemleges részét a második és harmadik szakasz teszi, s megjegyzéseink is, miket az ügy érdekében előadni szándékozunk, kevés kivétellel e két szakaszra vonatkoznak.

Általánosságban elismeréssel kell adóznunk e komoly, összefoglaló és osztályozó dialektológiai kísérletnek, mely először foglalkozik behatóbban összes nyelvjárásainkkal, először ad róluk a viszonyokhoz képest teljesebb jellemzést, először osztályozza őket reálisabb, elfogadható alapon, s végül először igyekszik saját-ságaikat rendszeresen összefoglalni, e ajátságok elterjedésének módját s mértékét megállapítani s keletkezésüket magyarázni.

Azonban már itt kell mindjárt és hangsúlyosan kifejezést adnunk egy főbenjáró kifogásunknak, mely a munkát alapjában, készítésének módjában, forrásainak hitelében érinti. A mű — hogy úgy mondjuk — nem autopsia eredménye. A szerző adatait részint az addig megjelent nyelvjárástanulmányokból, részint a pontosság és megbízhatóság tekintetében igen különbszű fokon álló népnyelvi közleményekből, részint egyesekhez intézett kérdőívek válaszaiból merítette. Csak alig néhány helyen halljuk, hogy a szerző saját személyes megfigyeléseire is hivatkozik. E források közül legmegbízhatóbbak kétségkívül a nyelvjárástanulmányok, bár maga a szerző megjegyzi, hogy egyikük sem terjeszkedik ki a nyelvjárások egész szerkezetére, hanem rendesen csak az érdekesebb sajátosságok feltüntetésére szorítkoznak (147. l.). Már most megtalálta-e a szerző e nyelvjárástanulmányokban épen ama kérdésekre a pontos és biztos feleletet, melyeket kérdőíveiben összeállított s a melyek alapján a nyelvjárások jellemző sajátosságait megállapítani szándékozott? Ha nem találta meg, megállapításait minő alapon tehette? Érvényes lehet-e tételeinek nagy száma, ha itt is, ott is egy-egy hiány mutatkozik a megfigyelésben?

A népnyelvi közlemények alig egészíthették ki a nyelvjárástanulmányok hiányát, illetőleg a meglévők hiányait s alig tehetők jóvá esetleges hibáikat. Különösen a nagyobb szövegközleményekben (mesékben, mondákban stb.) annyi fölületességet találhat a lelkiismeretes kutató a szók alakjának egyes részleteire nézve, hogy a belőlük meríthető adatokat kész tényeknek el nem fogadhatjuk, rájuk ellenőrzés, behatóbb speciális megfigyelés nélkül biztos alkotmányt nem építhetünk. Maga a szerző mondja: «a míg elégséges és megbízható anyag nem áll rendelkezésünkre, addig a feldolgozás munkájához semmi irányban hozzá nem foghatunk» (141. l.). És valamivel előbb azt írja: «okvetetlenül szükség-es nyelvjárásainknak pontos és megbízható leírása» (140. l.). Alább mintegy maga ellen nyit ajtót az ellenvetésnek, midőn így szól: «Legjobb, ha a feldolgozónak anyanyelve az illető nyelvjárás, vagy pedig legalább maga gyűjtötte össze az egész anyagot. Ha azonban az anyagot más gyűjtötte össze, elég ha a feldolgozó hosszabb időt tölt az illető vidéken, hogy maga is hallja az illető nyelv-jarást, s legyen módja a gyűjtés hitelességét ellen-őrizni.» (146. l.) Elismerjük, hogy ez az ellenőrzés, az autopsia

az egész magyar nyelvterületre nézve nagy feladat és rengeteg időt kívánna. De részben legalább, és pedig a legszükségesebb részben, meg kellett volna és mindenestre meg kell még ezután tennie a szerzőnek. E munkára alig van ma nálánál szakavatottabb egyn nyelvészeink között. Meg kellett volna tennie a személyes megfigyelést első sorban azon vidékeken, melyeknek ismerete ma még szerfölött hiányos, a mint ezt maga tapasztalhatta leginkább.*) A munka késett volna időben, de nyert volna alaposságban, megbízhatóságban.

Avagy lehetnek-e mindenben megbízhatók oly munka tételei, mely adatait jelentékeny részben kérdőívek alapján szerezte be: Azt hiszszük, ez a forrás a leggyöngébb vizű. Meg volt-e a válaszóknak a szükséges idejük, hogy a föltett kérdésekre elegendő anyagot gyűjtven, észleleteiket elfogadható biztossággal megállapíthassák? S elvégezték-e ezt a nyelvészi szakavatottságot és pontosságot követelő megfigyelést? Mind oly kérdések, melyekre az ívkitöltők legnagyobb részének ismeretlen nevéből semmi választ nem kaphatunk. Meg vagyunk róla győződve, hogy ha a szerző az ily források alapján jellemzett nyelvterületeket utólag személyesen megfigyeli, maga is meg fog aggodalmaink alapossága felől győződni.

Azonban el kell fogadnunk így is a munka eredményeit, habár általánosságban és főkép a részletekben kezdetleges, ideiglenes eredményeknek vagyunk is kénytelenek őket tekinteni. Hisz a szerző maga mondja, hogy művével a nyelvjárások tanulmányozására célzó eddigi munkásságot nem volt célja befejezni, hanem ellenkezőleg, helyes alapot adva, meg akarta indítani a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását (140. l.). E célznak — el kell ismernünk — megfelelő munkája, s habár a nyelvjárásaink ismeretében mutatkozott «szembeötlőbb hiányokat» személyes megfigyeléseivel kevésbé pótolta is, sok érdekes és fontos eredményt állapított meg, a melyeknek a népnyelv buvárlása terén termékenyítő hatása nem fog elmaradni.

Ez előrebocsátott észrevételünkből folyik ama másik általános megjegyzésünk, hogy a magyar nyelvterület különböző vidékei a jellemzés beható voltára s az osztályozás részletességére nézve igen-igen különböző sorsban részesültek. Természetes következménye ez az egyenletlen méretű megfigyelésnek, melynek a különböző vidékek eddig tárgyul szolgáltak, s a mely egyenletlenségén a szerző — mint megjegyeztük — kellő módon nem segített. Innen van, hogy míg jóval nagyobb nyelvjáróterületekről csak elmosódó képet nyerünk, addig az aránylag kicsiny székely földön számos

*) Van nyelvjárás, melyet egyetlen kérdőív válasza alapján jellemez a szerző: a búkkaljai (93. l.).

apróbb nyelvjárást találunk, melyek, mint a szerző is megjegyzi, «csak egy-két fontosabb sajtáságra nézve térnek el egymástól» (97. l.). Vajjon szükséges volt-e e pár eltérő sajtáság alapján annyi kisebb nyelvjárást különböztetni meg? Általában bizonyos dolog, hogy az észleletbeli hiányok pótlása és hibák kijavítása után a fölosztásnak legalább is részleteire nézve más képet fogunk majd magunknak alkotni nyelvjárásainkról.

Helyes alapot vetett a szerző a nyelvjárások osztályozásának, midőn bevezetésében kifejtette, hogy nem csupán egyes sajtáságokat, hanem a nyelvjárási különbségeket létrehozó minden fontosabb sajtáságot figyelembe kell vennünk a fölosztásnál. E sajtáságok figyelembe vételét általában keresztül is vitte munkájában és pedig azon pontokra nézve, a melyeket kérdőívén összefoglalt. Csak azt nem helyesljük, hogy az egyes nyelvjárások jellemzésénél nem terjeszkedett ki e pontokon kívül olyan tulajdonságokra is, melyek egyik-másik nyelvjárásuak szintén különös ismertető jelei lehetnek. Meg lehetett volna például itt-ott némely jellemző és ismeretes mondat tani sajtáságokat is említeni.

Ez általános észrevételek után áttérünk a részleteket illető megjegyzéseinkre.

A bevezetésben azt mondja a szerző, hogy «a változások nem egyszerre mennek végbe az egész nyelvterületen, hanem rendszeren egyik részén megindulnak s aztán lassanként terjednek el a többi részen» (6. l.). E kifejezés olyan formán hangzik, mintha valamely változás a nyelvterületnek okvetetlenül csak egy pontjából indulna ki s innen terjedne aztán fokozatosan tovább és tovább. Meg kellett volna jegyezni, hogy egyes sajtáságok bizonyos pszichikai és physiologiai okok alapján egyszerre különböző vidéeken, egymástól függetlenül is fölléphetnek. Ezért nem írhatjuk alá föltétlenül azt a III. szakaszban tett megállapítást se, hogy a szótag végén álló *l* elveszése nyelvterületünk nyugati és északi részén kezdődött s innen terjedt kelet felé egész az erdélyi magyarságig (127. l.). E sajtáság elterjedésének magyarázatát nem tartjuk valószínűnek. Ugyanis első lépés, a mi a szótagzáró *l* elveszését megindíthatta, az a változás volt szerzőnk szerint, hogy az *l* az előtte álló *s* vele egy szótagba tartozó magánhangzót megnyújtotta (uo.). De hisz e sajtáság, mint maga föntebb (116. l.) megállapította, épen a keletre eső nyelvjárásoknak, nevezetesen az északkeleti és királyhágóntúli nyelvjárássterületeknek a jellemző vonása. Minthogy tehát ezt a sajtáságot nyugaton nem találhatjuk, a mennyiben ott már az *l* teljes elveszése uralkodik, azt kell hinnünk, hogy a keleti és északkeleti területen még csak kezdődőben van a hangváltozás, ennél fogva önállóan kellett föllépnie. Avagy azt tegyük-e föl, hogy a változásnak ez első lépése, az *l* előtti

magánhangzó megnyúlása szintén nyugatról és északról indult ki s terjedt fokozatosan keletig, mire azonban ide jutott, kiindulása helyein már jóval tovább haladt a hangfejlődés s bekövetkezett a mássalhangzó teljes elveszése? Ha így állna a dolog, helylyelközzel nyugatfelé menve is találkozoznunk kellene az *l* előtti hangzó-nyújtással, a mire pedig nem lelünk adatot a munkában.

Szerzőnk több helyen mellőzi a történeti alapot s ennél fogva megállapításaiban, példáiban tévedésbe esik. Így az *ly* hangról szólván, a bevezetésben azt mondja, hogy a Tiszán túl sok szóban *l* helyébe is *j* lép: *jány, mejj, sajáta* (18. l.); a felsőtiszai nyelvjárás jellemzésében pedig ugyane változásra a *ján, juk, mejj, pájinka, kójika* szavakat hozza föl például (67. l.). Történeti alapon szolgálva valamennyi esetben eredetibb *ly*-ből keletkezett ez a *j* és ejtés is. Egy részüknek (*juk, jány, ján*) ma is *ly*-es alak felel meg az irodalomban: *lyuk, lyány* (vö. NSzót.). A többi pedig *ly*-es változattal mind előkerül a régiségben: *mely v. melly, salyáta, pályinka, kolyika* (l. NySz.). A sajtóvölgyi nyelvjárásnál is (87. l.) találunk ilyen példákat idézve az *l—j* változásra: *mejj* mell, *jány* lány; továbbá a következőket: *fejhő* felhő, *kidüjyed* kidülled, melyek a régiségben szintén gyakoriak *ly*-es alakokkal: *felyhő, fölyhő; döllyed, düllyed* (NySz.); a többiek (*Páji, téji, szeji, ájrig*) bizonyára szintén *ly*-es ejtésből keletkeztek. A kiskүнhalasi nyelvjárásból (55. l.) idézett példák (*mejj, föjhő* stb.) mind *ly*-es eredetűek. A székely nyelv jellemzésénél sem mind egy természetűek az *l—j* változásra fölhozott adatok (100. l.). A már tárgyaltaakon (*juk, jány, mejj*) kívül a *tavaj* szintén *ly*-es alaknak az elváltozása, melyet (*tavaly*) az irodalom ma is használ. — Az őrségi nyelvjárásnál a régi zárt *é* változatai közt említi a *vőfin* ‚vőfély‘ szót is (34. l.), pedig ez összetett szónak utótagja a *fél* főnév, melynek *é*-je régibb *é*-ből keletkezett (vö. *felet, felez* stb.). — A göcseji nyelvjárásnál egyszerűen azt mondja, hogy *é* áll köznyelvi *i* helyén ezekben: *éppét, burét, vonét, pacsérta, kéncs* (36. l.) E példák nem mind egy természetűek. Az *-ét* képző *-it* helyett s a *kéncs* ejtés is *kincs* helyett régibb hangállapot megőrzései; a *pacsérta* ellenben újabb fejlődésnek látszik. — Az alsódrávai nyelvjárásnál a zártabbá vált *ó* *ő* példái közt említi ezt is: *hutyon* ‚hogyan‘ (53. l.), pedig ebben minden bizonynyal a HB. *hug*-jának hangfoka van megőrizve. Mellékesen megjegyezve nem *ó* *ő*, hanem *o* *ö* hang felel meg példái egy részének az irodalmi nyelvben (*hutyon* hogyan, *ujan* olyan, *gyün* jön). Ugyanitt alább az *-ül* rag elváltozásaként idézi az *átül* és *áti* (által) alakot is (erről l. Nyr. XXII. 83). — A zemplén-abauji nyelvjárásnál az *-ít* végű igék ragozásáról (*számijuk, számidd* stb.) szólván, egyszerűen csak utánuk veti, hogy így ragozzák ezt is: *mutijja* (70. l.). Meg lehetett volna jegyezni, hogy a *mutat* igének e ragozásmódja egy *mutít* változatra utal, a mely valóban más alakban is előkerül:

mutizsd, azaz *mutítsd* (l. Mátjusf. nyelvjár. 75), s egybevethető a *fitat* és *fitit* viszonyával. — A középső palócz nyelvjárásvidéknél azt írja: «Époly gyakori a szövegi *ú, ü* változása *ó, ő*-re, pl. *gyűrő, szemő* stb.» (78. l.) A sajtáságok összefoglalásában is azt mondja, hogy a palócz nyelvjárásban az *ü* nyiltabbá *lesz* (129. l.). Pedig itt ismét nem változással, hanem eredetibb hangállapot megőrzésével van dolgunk, a mint a régi nyelv ismeretes tanúságai bizonyítják, s a mint egy helyen (123. l.) a szerző maga is megjegyzi. Ép ilyen régiesség a *kén, szén, éz, messzérő* alakok *é* hangzója *kín, iz* stb. helyett, valamint az *ü* helyett hallható *i*: *siket, fi, fige* stb. (uo.) A *sitét* szó azonban már hibásan került itt az *ü*—*i* hangmegfelelés példái közé, mert a köznyelvben nem *ü*, hanem *é* és *ő* áll vele szemben: *sétét, sötét*. — A *pislen* alakot (106. l.) az *ny*—*n* változás példái közt említi szerzőnk, a mi nem egész bizonyos, mert bár a *pisleny* ejtés is előfordulhat (én ugyan csak a Nagy Szótárból ismerem), a régiségben mindig *n*-es alakkal találkozzunk olyan emlékekben is, melyek *n* és *ny* között pontos különbséget tesznek.

Több hibás vagy csak hiányos észlelettel, illetőleg hibás általánosítással is találkozunk a munkában, s a különböző nyelvjárások egybevetése terén ellenmondások és következetlenségek is mutatkoznak. Sorba veszem ez észrevételeimet szorosabb csoportosítás nélkül, a mint olvasás közben szemembe ötlöttek. Egy pár ily hibára már a Nyelvőrben (XXI. 69. s köv. ll.) rámutattam. Effélek még a következők.

Az északnyugati nyelvjárássterület általános jellemzésében azt mondja könyvünk, hogy itt az *é* sohasem enged helyet az *ő*-nek (22. l.). Ez nincs így egészen. A mátyusföldi nyelvjárás meglehetősen sok szóban léptet föl *ő* t a zárt *é* helyén, úgymint: *csöngetyű, föl* (igekötő), *föllül, fölhözött, köll, ölig* (elég) *őspörös, pör, röpüllő, röstellem, röttögök* stb. (l. Mátjusf. nyelvjár. 59, 60). Tehát ha a bars megyei nyelvjárásban az *ő*-zés terjedését megemlíti («egy kissé» 89. l.), a mátyusföldinél is helyes lett volna megjegyezni, annyiival is inkább, mert a III. szakaszban az *l* hang előtti *é*—*ő* változás vidékei közé már a mátyusföldi nyelvjárást is beiktatja (125. l.). — A tőszótagbeli hosszú magánhangzó (*vidék, tükör* stb.) nemcsak erdélyi sajtáság (19. és 116. l.), előfordul számos példában Mátyusföldön is: *gúnya, gyükör* (tükör), *nyér, púha, tudósít* (l. Mátjusf. nyelvjár. 39, 40), s azt hisszük, más nyugatra eső nyelvjárásokban is található több ilyen hangzónyújtást. Magát a *tükör* szót hosszú *ü*-s ejtéssel könyvünk is idézi még a heves megyei (93. l.) és jászszági (95. l.) nyelvjárásokból. — A göcseji nyelvjárás a föltétes és fölszólitó módban nem csupán a 3. személyben őrizte meg az ikes ragozást (31. l.). Kardos Albert egész határozottan idézi ez alakokat: *dolgozzam, dolgozzál, dolgozzik, egyem, egyil,*

egyik, s a föltétes módra megjegyzi, hogy semmi szabálytalanságot sem mutat: *dolgozám*, *-nál*, *-naik*; *enném*, *-nél*, *-neik* (Budenzen-Album 167). — A rábavidéki nyelvjárásban szerzőnk szerint az *l* szó végén mindig elmarad (33. l.) s a nyugati nyelvjárásterület általános jellemzésében is azt olvassuk, hogy az *l*-re végződő ragokban az *l* mindig elvész (30. l.). Nem tudjuk, minő megbízhatóbb forrás alapján teszi e megállapításait a szerző, mert Halász Jánosnak idézett és fölhasznált dolgozata szerint (Nyr. XIII. 26) a *-ből* ragot *-bul* *-bül*-nek, a *-vel*-t pedig szintén *l*-el is ejtik: *kezivel*, *kapávol* és *kapávo*. — A zalai nyelvjárásban az *al* szótag könyvünk szerint csak a tő első szótagjában válik *ó*-ra, Bókaházát kivéve, a hol későbbi szótagban is *ó*-vá lesz (38. l.). Azonban valamivel alább mégis ezeket a példákat olvashatjuk: *rózsámmó* rózsámmal, *magávo* [olv. *magávó*?] magával. Avagy ezek is bókaházi adatok? Nem lett volna fölösleges itt is megjegyzeni. — A mit a kiskún-halasi nyelvjárás és anyanyelvjárása, az alsódrávai nyelvjárás közt az *ly* hang változására nézve a «feltünőbb különbségek» között olvasunk (55. l.), abban az anyanyelvjárás sajátosságától voltaképen semmi különbség nincs. Itt is, ott is *j*-nek is, *l*-nek is ejtik az *ly* hangot. — A szlavóniai nyelvjárásnál nem emlékezik meg szerzőnk az infinitivusnak régies *-nia*, *-nie* végzetéről (l. Szarvas, Nyr. V. 62), holott másutt figyelembe veszi e szóalaknak változatait. Ugyanitt megjegyezzük, hogy Szarvasnál a több. 1. személy ragja egy párszor hosszú *ó*-val található: *tuggyónk* (Nyr. V. 64. és 65. l.), szerzőnk pedig csak *o*, *ö*-s ejtést említ. — A küüllőmegyei nyelvjárás egyik különbségét a maros-szamosközöttől az előbbinek leírásánál abban állapítja meg, hogy a szó belsejében álló *l* néha *e* után is elvész (74. l.). Azonban a maros-szamosközi nyelvjárásnál az *l* sorsáról semmit sem szól, tehát e nyelvjárás sajátosságáról s a kettő különbségéről nem lehet tiszta fogalmunk. — A mátravidéki nyelvjárás jellemzése szerint — a hová Eger is tartozik — a szóvégi *l* mindig elvész (82. l.). E megállapítás Egerre nézve nem áll minden megszorítás nélkül. Ugyanis Bartha József szerint a *-ből*, *-ről*, *-től* ragokat *-bul* *-bül*, *-rul* *-rül*, *-tul* *-tül*-nek is ejtik (Nyr. XIX. 266) s általában megmaradhat a végszótag *l*-je a hiatus elkerülése végett (uo. 217). — A karancsvidéki nyelvjárásnak egyik sajátosságaként azt olvassuk, hogy az *él* szótagot *ő*-vé változtatja (84. l.). Erre azonban csak a *főső* 'felső' és *főlköttem* 'fölköttem' példák vannak idézve, és helyesebb lett volna azt mondani, hogy *öl*-ből lett *ő*, mert bizonyára *főlső*, *főlköttem* ejtés előzte meg ez alakokat. Ugyanott azt állítja szerzőnk, hogy *ul*, *ül* helyén mindenütt *ó*, *öt* ejtenek. Helyesebben mondva csak a képzőben és ragban, mert az *ül*, *sül* igéket csak nem ejtik *ő* és *ső*-nek! — A hernádvidéki nyelvjárásban a jelentő mód helyett használt fölszólitó alakokat a zemplén-abauji nyelvjárás hatásának mondja (87. l.), magában ez

utóbbi nyelvjárás leírásában pedig (69. l.) erről a sajátságáról semmit sem olvasunk. — A mátyusföldi nyelvjárásról szólva a dunántúli nyelvjárástól való igeragozásbeli különbségek közt említi az *-it* végű igék ilyen ragozását is: *csábíjja, számíjjuk* stb. (92. l.), holott ez a ragozásmód megvan a dunántúli nyelvjárásban is (44. l.). — Nem következetes szerzőnk némely jellemző sajátságok fölvetelésében. Így a székely nyelvjárásterületnél megemlíti ezeket a közzokás ellenére ikesen használt igéket: *termik, köpik, pisilik* (101. l.). Ilyen eltéréseket egyes igékben sok más helyütt is ki lehetne mutatni. Például Székesfehérvárt is emlékszem hogy följegyeztem egy párt; idézhetem is az *éveszik, elvész* igét. Szintígy az *l* helyett álló *j*-re is lehetnek példák másutt is olyan számban, mint a minőben szerzőnk egy pár nyelvjárásnál idézgetett. Például a székelységből idézett *kiájt, rikojt*-félék (100. l.) bizonyára másutt is előfordulnak; teszem Mátyusföldön a *vált* igét rendszeren *vájt*-nak ejtik (l. Mátyusf. nyelvj. 64). — Miért említi a szerző az alföldi nyelvjárásterületet ama sajátságánál, mely szerint az *l* hang az előtte levő zárt *é-t ö-vé* labializálja (125. l.), mikor föntebb (124. l.) már kimondta, hogy e terület néhány egytagú szó és a mélyhanguak kivételével minden zárt *é-t ö-vé* változtatott. — Ugyanitt tovább azt mondja, hogy az *l* előtt *é—ö* változást kifejtett vidékeken a *-hoz* rag csak két alakban (t. i. kétféle magánhangzóval) ismeretes: *-hó -hő* vagy *-ho -hő* (125. l.). Ez aligha állhat az összes felsorolt vidékekről. Mátyusföldön legalább részemről sem *-hó -hő*, sem *-ho -hő* ragalakokat nem észleltem, pedig ezek bizonyára fölűntek volna nekem. S a *-hez* alaknak itt már csak annál fogva is használatban kell lennie, mert az *ö-zés* nincs oly nagy mértékben elterjedve. Pedig az összefoglaló szakaszban is megismétli szerzőnk ezt az észleletet, azt állítván pláne, hogy Mátyusföldön is a *-hol, -höl* (!) és *-hó -hő* alakokat használják (134. l.). Ugyancsak a *-hoz* rag alakjaira nézve később is ellenmondásba esik a szerző. A III. szakaszban ugyanis a névragok tárgyalásánál azt mondja, hogy a *-hoz* ragot «hármas [o, é, ö hangzós] alakjában csakis a maroszéki és a keleti székelység használja» (133. l.), s pár sorral alább mégis azt olvassuk, hogy «a tiszántúli és a kalotaszegi nyelvjárás vegyesen használja a *-hoz, höz, -höz* és *-ho, -hë, -hő* alakokat». Aztán meg Szatmár megyében is *-hoz, -hez* (nyílt *e*-vel), *-höz* alakkal használják, mint alább maga megjegyzi, bár igaz, hogy szerinte a *-höz* alak ritkának mondható. A rábavidéki nyelvjárásról pedig a következő lapon azt állítja, hogy három alakban (*-ho, -hë, -hő*) használja ragunkat, s az északnyugati nyelvjárásterület egy részéről is azt olvassuk, hogy szinten hármas (*ho, -hë, hō*) alakot ismernek. Már ebből nehezen tudunk magunknak helyes összefoglaló képet alkotni a *-hoz* rag változásairól.

Néhány kétséges magyarázatot is ad szerzőnk egyes tüne-

ményekről. Így a szegedvidéki *-hon*, *-hön* ragalak szerinte eredetibb **holon*, **hölön*-ből rövidült volna meg, mint *nékün* is ebből lett volna: *nélkülön* (134. l.). Véleményünk szerint egyszerű *l—n* változás is előidézhette ezeket az *n* végű alakokat: *hol*: *hon*; *nélkül*: *nékün*.*) Épígy nem valószínű, hogy az alsódrávai nyelvjárásban oly gyakori *u—i* változás (pl. *gyógyil*, *hátil* stb.) analogia útján volna származtatható. (Vö. erről Nyr. XXII. 83.) Az is igen kétséges, hogy a dunántúli nyelvjáróterületnek *írnya*, *sírnya*-féle infinitivusai dissimilatio eredményei volnának (138. l.); annyival kevésbé hiszszük ezt, mert a *-nia* végzet általános a régiségben s a nyugati nyelvjáróterület (talán a dunántúli is?) más igékben is megtartotta e végzetnek *-nya* alakú változatát: *dógoznya*, *várnya* stb.

Némely helyeken rossz példát idéz a szerző vagy pontatlanul fejezi ki megállapításait. Így a 28. lapon azt mondja, hogy *ó*, *ő* helyén *ü*, *ú*, *ü* áll. Helyesebben szólva: *ó*, *ő* helyén *ü*, *ú*, és *o*, *ö* helyett *u*, *ü*. Hisz a *sunka*, *durung*, *csurog* stb. szavak *u* hangzói csak nem *ó*-nak felelnek meg. Ugyane pontatlanságot megtaláljuk a 48., 78. (a hol az *o*, *ö*: *u*, *ü* változás példái közt a *csü* és *hernyü* szókat is említi) és a 81. lapon (a hol a példák bizonyossága szerint az *é*-ből nem csak *i*, hanem rövid *i* is lett: *fejibü*). — A 38. lapon az *ó*, *ő*, *u* *ü* változás példái közül elhagyandó a *fenyü* szó, mert a régies *fenyő* alak mellett már az irodalom is szelvében használja a *fenyü* és *fenyü* változatokat (vö. NSzót.). — A dunántúli mássalhangzóváltozásoknál (42. l.) meg kellett volna mondani, mikor változik a *j* *gy*-vé s mikor *ty*-vé. — A szegedvidéki igeragozás tárgyalásában Temesköz beszédmódjának föltünőbb sajátosságai közt említi szerzőnk ezt a példát is: *elkeggye siratni* e h. *elkezdü* s. (51. l.), pedig e példa semmivel se különb, mint a föllebb elsorolt általános szegedvidéki *verje* ‚*veri*‘, *üttye* ‚*üti*‘ stb. alakok. — A borsodi nyelvjárásnál e példák után: *mentel*, *kértel* *mentél*, *kértél* stb. egyszerűen annyit mond: «ez utóbbi esetben az *á* helyett is *a*-t ejtenek», pl. *attal* *adtál* stb. (83. l.) Meg kellett volna pontosan mondani, mint alaktani érdekű sajáttságot, hogy a mult idejű és (az alább idézett példa, *írnal*, szerint) a föltétes módú 2. személyben az *á* hang *a*-ra, illetőleg magas hangú igékben az *é* *e*-re változik. — A havasaljai nyelvjárásnál az *ö*-zéssel szemben hallható *ë* hangzós alakok közül a *máccë* (másszor) elhagyandó (102. l.), minthogy e szóban a hangzóilleszkedés törvényénél fogva *ö* hang nem is lehetséges.

Czélszerű lett volna több helyen a köznyelvi alak mellétével megmagyarázni a nyelvjárási alakokat. Nehány példa úgy

*) Lásd egyébiránt ezek magyarázatára nézve Szilasinak figyelemre méltó fejtegetését, Nyr. X. 490.

magában annyira homályos, hogy csak hosszabb gondolkodás után jöhet rá még a nyelvész olvasó is voltaképeni jelentésére. Pedig a műnek nagyobb olvasó közönségre kell számítnia, nem kellett volna tehát e tekintetben a helylyel takarékoskodni. Például a göcseji nyelvjárásnál a 36. lap elején az olvasó még nincs tájékozva az *al* szótagnak "ó diphthongussá való változásáról, tehát a *f^oka* (falka) alakot alig fogja megérteni. A 42. l. *sűvè* szintén megmagyarázandó (am. *sűlve*), annyival is inkább, mert a *-va -ve* igenévnek eme sajtósága alakjait — ha nem tévedünk — elfeledte a szerző fölemlíteni, pedig a dunántúli nyelvjárásnak szinte szembeszökő sajtósága (nem különben a mátyusföldinek is, l. Mátyusf. nyelvj. 78). Ilyen rébusz, a mit magam se tudok megfejteni: *serge* (106. l.); továbbá *kjenná* (30. l.); ez utóbbiról sejtem, hogy am. 'kendnél'. A szlavóniai nyelvjárásnál (56. l.) csak Szarvasból (Nyr V. 62) tudhatjuk meg, hogy *jaúlát* miféle *allat*! Megmagyarázhatók, illetőleg megmagyarázandók még: *máséti* másítja (54), *gav-vaó* (!) galylyal (79),* *nyóz* nyúz (82), *gyűji* jöjjön (85. l. mindjárt az első idézéskor megmondhatni a jelentését), *ájji*g alig (87).

A településekre vonatkozó történeti adatok legtöbbjénél nem idézi szerzőnk a szükséges kútfőket, a mi pedig nagyobb hitel kedvéért szükséges lett volna.

Néhány helyen nem idéz példát a felhozott jelenségre. Pl. a szlavóniai nyelvjárásnál a kétféle eredetű hosszú *e* hangzó közül az *é* (*è)-re nincsen példa, hacsak az olvasó nem keres magának a főntebb vagy utóbb felsorolt adatok közt (56. l.). Épigy a mátra-vidéki nyelvjárásnál nem találunk példát az *ar*, *er* szótag elváltására (82. l.). — A táblázatokban is akad egy-két hiba: ellenmondások a rájuk hivatkozó szöveggel. Így az *è és *é változatainak összefoglalásában a szöveg szerint a felsődunántúli nyelvjárásnál nem egyszerű *é*-t, hanem *í*, *é*-t, illetőleg *é*, *í*-t várnánk (vö. 40. l.), az alsó-dunántúlinál pedig *í*, *í* helyett *é*, *í*, *i*-t várnánk (vö. uo.). Az alaktani sajtóságok általános tárgyalásánál (134. l. 28. pont) a *-vel* rag magánhangzójának *au*, *ei* diphthongussá változására nézve hasztalan hivatkozik szerzőnk a 130—131. lapon adott táblázatra; itt e diphthongusoknak a szóvégi *al*, *el* változatai közt semmi nyomuk.

Kisebb tévedések, talán sajtóhibák: 91. l. 2. alinea 6. sor: *ā*, e h. *a*, és ugyanott 3. alinea: *ā*, e h. *ā* (l. Mátyusf. nyelvjár. 8. és 16. l.); 105. l. felür. 10. sor: *fazik*, talán *fazik*; 136. l. utolsó sor: királyhágóaljai nyelvj. a rendes 'királyhágóntúli' elnevezés h. Sajtóhibák: 41. l. 4. alinea: *sebbessen* e h. *sebessen*; 61. l. 3. alinea: *jelöl*, *pöröl*, talán *jelöl*, *pöröl*, mert ilyen nyújtásról nincs szó az illető nyelvjárás-területnél; 79. l. 3. alinea: *mēharap*, talán

*) Nekem így emlegették: *gaovao*.

méhharap, pótlónyújtással, mint a többi példákban; 94. l. 4. sor: *föd*, olv. *föd*.

Fölsoroltunk minden észrevett hibát, azokat is, a melyek csekélyebb jelentőségűek. Tettük ezt azért, mert a munkáról bírálat eddig nem jelent meg s mert a szerzővel együtt mi is azt akarjuk, hogy a magyar nyelvjárásokról szóló alapmunka mentül megbízhatóbb, mentül tökéletesebb legyen. Epen ezért megtoldjuk észrevételeinket néhány kiegészítő és helyreigazító észlelettel s elősoroljuk azon tétéleket, a melyeknek hitelessége iránt némi két-seégeink vannak.

Szerzőnk tudomása szerint a dunántúli nyelvjárás-területen az *a*-nak zártabbá, *a*-vá, illetőleg *o*-vá változása csak *á* hangzós szótag után történik (41. és 43. l.). E tételen változtatnunk kell, a mennyiben saját megfigyeléseim szerint (1890. és 1892.) a Balaton északkeleti csücska körül, Almádiban, Vörösberényben, Szentkirályszabadján, Kesenen más szótagokban is sűrűn hallani ilyen zártabb, labiális ejtésű, csaknem *o*-nak tetsző *a* magánhangzót, úgy hogy sok szóban egyenesen *o*-val jelöltem följegyzéseim közt. Ennek megfelelőleg az *á* hangot is zártabb, labiális ejtésűnek tapasztaltam, ugyanolyannak mint az egri és mátyusföldi beszédben (l. Nyr. XVIII. 17, és Mátyusf. nyelvj. 14). Pl: *lapos, van, jaj, Almádi* (és az *l* miatt kissé nyújtva is *á*-val), *vad, vadás* (tehenről, am. kissé vad természetű), *barackot, Laci*; *pár, ide átra ment, tányért, t₁lat, három, nyáron, subámat* stb. stb. Általában az *a* és *á* hangok ejtésében kisebb-nagyobb mértékben labiális záló törekvést tapasztaltam. Azonban lesz talán alkalmunk e vidéken tett megfigyeléseinket összegyűjtve is előadni.

A felsőtiszai nyelvjárásról úgy látszik nem áll teljes általánosságban az a tétel, hogy a zárt *é* benne ismeretlen (65. 66. l.). Egy-két szóban, és pedig mélyhangúakban legalább részemről hallottam, sőt magam is minden erőlködés nélkül ejtek zárt *é* hangzót, úgymint: *rém, réád* stb., *décka* deszka, *gyértya*, itt azonban az *r* miatt meg is nyújtják az *é*-t: *gyértya* (Nagybánya, Szatmár m.). Körülbelül azt mondhatni tehát e vidék ejtéséről is, a mit a maros-szamosközi nyelvjárásnál (72. l.) olvasunk az *é* használatára nézve. Ugyancsak a felsőtiszai nyelvjárásban könyvünk szerint a magashangú névszók 3. személyragos alakját így ejtik: *kezin, nevít* kezén, nevét (66. 68. l.). Az én vidékemen tudtommal csak rövid *i*-vel ejtik: *kezin, nevít* stb. S a több. 3. szem. alak is tudtommal *-uk, -ük* s nem *-ok, -ök* (68. l.). Amaz legalább is közönségesebb. Az igeragozásban pedig a 2. szem. *-l* ragot nem csak sziszegők után használják (68. l.); ilyenek is hallhatók, mint: *mondol, adol* mondasz, adsz. Viszont a fölszólító mód 3. személye szabályos alakjában is ismeretes: *jőjjön, mennyen* stb.

Kétségeink vannak a következő pontokra nézve. Valóban

csak *i* hangzós igéknek van-e a nyugati nyelvjáróterület legnagyobb részén *-nya* végű infinitivusuk? Hiszen az őrségi és göcseji nyelvjárás más igéken is mutat ily alakot: *dógoznya*, *'szimunya* (31. l.). — A felsődunántúli nyelvjárásban a több. 3. szem. birtokosrag aligha kizárólag zárt ejtésű (43. l.). Magam legalább székesfehérvári tanítványaim dolgozataiban és ejtésében gyakran találkozom *-ok -ök* alakkal. — A 44. 45. lapon olvassuk e kissé határozatlan állítást, hogy a Tiszán túl az *l* rendszeren megmarad. Nincs így a dolog tudomásunk szerint, s a 130—131. l. adott táblázat is azt mondja, hogy a szóközépi *ol öl* és *ul ül* szótag a tiszántúli nyelvjárásban és az éjszakkéleti nyelvjáróterületen *ó, ő* és *ú, ü*-ve változik. — A kettős *ll*-et a kiskunsági nyelvjárás csak e két szóban ejtené-e: *szöllő, szöllani*? Alig valószínű, mikor Kecskeméten és Nagykőrösön *tülle, rulla belülle* stb. is hallhatók (49. l.). — Hogyan értsük a duna-tiszai nyelvjáróterületnél azt a tételt, hogy «hosszú és kettős mássalhangzó csak ritkán fordul elő, még leginkább a kettős *l* hallható: *belülle, nállam*» stb. (62. l.). Hát a *csörren, dobban*-féle igéket, az *éppen* szót, az *akkor, attól, abba* stb. alakokat hogyan ejtik? — Érdemes-e Pest és Bács megye nyelvjárását külön nyelvjárásokká szakítani amaz elmosódó csekély különbség alapján, hogy egyik gyakrabban ejt **é* helyett *i*-t, s a másik viszont fölszólitó alakokat is használ néha jelentő mód helyett (63. l.). — Végül alig hihető, hogy az ipolyvidéki nyelvjárás nyugati részén elő se fordulna az eredetibb *ó, ő* a köznyelvi *ú, ü* helyén (85. l.). Hisz jóval nyugatabbra, a mátyusföldi nyelvjárásban is elég példája van még e palóczos sajtáságnak (l. Mátyusf. nyelvjár. 56, 58, *ú—ő* és *ú—ó* alatt).

Azon óhajással fejezzük be e sorokat, vajha minél tökéletesebbnek üdvözölhetnők ez alapvető műnek várható második kiadását.

ZOLNAI GYULA.

A magyar nyelvjárások újabb irodalma.

Zolnai Gyula, Mátyusföld nyelvjárása. Nyelvőr XIX. és XX. kötet. (Különnyomat: Budapest, 1891.)

Bartha József, A palócz nyelvjárás. Nyelvőr XXI. és XXII. kötet.

A legutóbbi néhány év nem mutat valami örvendetes haladást nyelvjárásainknak megismertetése terén. A fent említett két nyelvjáróstanulmányon kívül csak egy rövidebb dolgozat jelent még meg, mely a Rábczavidék nyelvjárását ismerteti (Nyelvőr XX. k.). A népnyelvagyományok gyűjtése még gyengébben folyt; Pintér Sándor palócz mesein¹⁾ és Kálmány Lajos szegedvidéki gyűjtésén²⁾ kívül alig jelent meg valami figyelemre méltó közle-

¹⁾ A népmesékről XIII eredeti palócz mesével. Losoncz, 1891.

²⁾ Szeged népe, III. k. Szeged vidéke népköltése. Szeged, 1891.

mény. A Nyelvőrben is mind kevesebb tér jut a népnyelvhagyományok számára; úgy látszik, hogy a más tárgyú közlemények lassanként egészen kiszorítják a népnyelvi adalékokat. Legalább erre mutat az a tapasztalat, hogy míg az 1890-iki évfolyamban 75 oldal jutott a népnyelvhagyományok számára, addig 1891-ben 47, 1892-ben pedig már csak 23 oldalra szorultak az e fajta közlemények. A néprajzi társaság működésétől ezen a téren is örvendetes lendületet várhattunk volna; azonban e társulat még mindig küzd a lételért s ép e miatt nem fejtheti ki azt a működést, a melyre hivatva volna. Folyóirata, az *Ethnographia*, mindig közöl ugyan népnyelvhagyományokat is, csakhogy kevés gondot fordít arra, hogy a közlemények híven tüntessék fel az illető nyelvjárások kiejtését, sőt még egységes írásmódot sem állapított meg népnyelvi közleményei számára.

Pedig nagyon sok a tenni valónk a nép nyelvének megismerése és megismertetése terén. A nyelvtörténeti vizsgálatnak is a biztos alapból, a mai élő nyelvből kellene mindig kiindulnia, s úgy kellene kutatnia a régibb korok nyelvét visszafelé haladva s az ismert jelenségekből következtetve az ismeretlenekre. S ezt a biztos alapot a ma élő népnyelv ismeretétől várjuk. A *Magyar Nyelvjárások* cz. munkám megírásakor azt reméltem, hogy főgnak akadni kutatók, a kik adatait javítani, hiányait pótolni fogják, mert hisz e munkával — mint a hozzá csatolt függelékben is mondtam — nem az volt a célom, hogy befejezzem a nyelvjárások tanulmányozására czélzó eddigi munkásságot, hanem ellenkezőleg, hogy helyes alapot adva, megindítsam a magyar nyelvjárások rendszeres tanulmányozását.

Két év mult el e mű megjelenése óta, s azok a nyelvjárások, melyek akkor ismeretlenek voltak, ma sem ismertebbek. Hogy e hiányon segítsünk, rendszeres terv szerint kellene megindítani és vezetni a népnyelvhagyományok gyűjtését és a nyelvjárások feldolgozását. Hogy e tervet némileg előkészítsem, elsorolom azokat a vidékeket, melyeknek nyelvjárásáról nagyon kevés vagy éppen semmi adatunk sincs. A nyugati nyelvjáróterület egyike a legjobban ismertetett vidékeknek, csak a *hetési nyelvjárásnak* nem jutott még ismertetője; pedig hálás feladat volna ezt a nyelvjárást összehasonlítani a szomszédos őrségi, göcseji és rábavidéki nyelvjárással. Erre legjobban olyan kutató vállalkozhatnék, kinek anyanyelve e szomszéd nyelvjárásoknak egyike, hogy így annál könnyebben és biztosabban történhessék az összehasonlítás. A *zalai nyelvjárást* is csak a Nyelvőr közleményeiből ismerjük; e vidék nyelvének ismertetése érdekes példája volna a keverék nyelvjárásoknak, a mennyiben ép itt, Zala megye keleti részén megy át egymásba majdnem észrevétlenül a három érintkező nyelvjáróterület: a nyugati, dunántúli és a drávavidéki. Az ilyen nyelvjárás

ismertetéséhez azonban csakis mind a három nyelvjárásrészletnek pontos ismeretével lehet sikeresen hozzáfogni.

A *dunántúli nyelvjárásrészletről*, Vass József dolgozatán kívül, csak néhány kisebb ismertetés jelent meg, azonban a Nyelvőrben megjelent közlemények eléggé megismertetik e vidék nyelvét, úgy hogy feldolgozása legalább is nem égető szükség. Az *alföldi nyelvjárásrészletnek* kiskunsági és szegedvidéki részét jól ismerjük *Negyesy László*, *Korda Imre* és *Szántó Kálmán* dolgozataiból, valamint *Kálmány Lajos*nak három kötetnyi népnyelvi közleményeiből. Annál kevésbé ismerjük a *Sárköz* és a *Dráva-vidék nyelvjárását* s ép ezért a Baranya és Somogy megye déli részén lakó magyarság nyelvjárásának feldolgozása szintén egyike a legsürgösebb feladatoknak. Somogy megyében nagyobb szabású gyűjtést végzett *Vikár Béla*, s az ő gyűjteményének megjelenését annál nagyobb érdeklődéssel várhatjuk, mivel a gyorsírás segítségével tett feljegyzései híven tükrözik vissza az élő nyelvnek minden sajátosságát. Azonban az ő gyűjtése is Somogy megyének inkább északi felére terjedt, a mely már a dunántúli nyelvjáráshoz tartozik. Másik fontos és sürgős feladat volna a *szlavóniai nyelvjárás* tanulmányozása és feldolgozása, mert ez érdekes nyelvjárás szigetről semmi egyéb adatunk nincs, mint a mit Szarvas Gábor jegyzett fel majdnem 20 évvel ezelőtt.

Ismerjük a *duna-tiszai nyelvjárásrészletnek* tiszántúli felét s a bács megyei magyar helységeknek egy részét, azonban annál kevesebb adatunk van a pest megyei *é-ző* helységek nyelvéről. A Duna és Tisza köze majdnem csupa nyelvjárás szigetekből áll s a megoldandó feladat e szigetek nyelvjárásának pontos megállapítása egyenkint; e mellett különös tekintettel kell lenni arra, hogy honnan került az illető község lakossága mai lakóhelyére s hogy eredetileg is magyar anyanyelvű volt-e, vagy pedig csak újabban magyarosodott meg.

Az *északkeleti nyelvjárásrészletnek* szintén csak egy részét ismerjük részletesebben, t. i. a felsőtiszai nyelvjárásnak nyugati felét, főleg Debreczen városáét; de már Szatmár, Bereg és Ugocsa megye majdnem teljesen ismeretlen terület. Az egész zemplén-abauji nyelvjárást csak a Nyelvőrben megjelent néhány közleményből ismerjük, az alsószamosi nyelvjárás sajátosságait pedig csak sejtjük. E nagy vidék nyelvének vizsgálatát és megismertetését tekinthetjük határozottan a legsürgösebb feladatnak e téren. Az erdélyi magyarság nyelvét szintén csak néhány közleményből ismerjük, csupán a *kalotaszegi nyelvjárásról* jelent meg elég részletes ismertetés Czuczka Jánostól (a *«Kalotaszeg»* cz. lapban és újabban Jankó János könyvében *«Kalotaszeg magyar népe»*). Majdnem egészen ismeretlen Torda és Toroczko vidékének, valamint a Küküllő megyei magyarságnak nyelvjárása.

A palócz nyelvjárásokról újabban igen jeles és kimerítő delgozatok jelentek meg; *Albert János* a gömörmegeyi nyelvjárásokat ismertette (Nyelvőr XVIII.), *Bartha József* pedig a Mátra és Bükk hegységtől északra eső vidék nyelvét dolgozta fel. Az ipoly- és karancsvidéki nyelvjárást *Pintér Sándor* mutatja be 13 mesében, melyeket egyenesen az elbeszélők ajkáról írt le s híven tünteti fel bennük e vidék nyelvének minden sajátosságát. Magából e 13 meséből meg lehetne ismertetni ezt a nyelvjárást, csak a hangok képzését kellene még pontosan megfigyelni. *Pintér* könyve így is valószínű kincsesbánya a nyelvész számára. A nyugati palóczos nyelvjárásokat is eléggé ismerjük részint régibb közleményekből és feldolgozásokból, részint és különösen *Zolnai Gyula* dolgozatából (Mátyusföld nyelvjárása). Annál kevésbé ismerjük e nyelvjárás-területnek keleti széleit, a hernádvidéki, hegyaljai, bükkaljai és jászági nyelvjárást, valamint Pestmegyének északi részét s egyes palóczos szigeteit. Ezekkel a nyelvjárásokkal ép azoknak kellene foglalkozniok, a kik eddig a palócz nyelvjárásokat ismertették.

A *székely nyelvjárásokkal* legrégebb idő óta s leggyakrabban foglalkoztak nyelvészeink, s érdeklődéssel várjuk, hogy *Steuer János* közzé tegye és feldolgozza gazdag székelyföldi gyűjtéseit. De még a székely vidéken is van egy terület, melynek nyelve aránylag kevés figyelemben részesült; ez a *csik-gyergyói nyelvjárás*. Végül mint nem csekély érdekű feladatot tűzhetjük ki a bukovinai magyarok nyelvének tanulmányozását, legalább azokon a helyeken (Pancsova és Arad vidéke), a hova őket újabban betelepítették.

Ime, mennyi a megoldandó feladat! Kutatóinknak e vidékeket kellene felkeresniök, hogy munkájuk minél hasznosabb és eredményesebb legyen.

Ezúttal a nyelvjárásokra vonatkozó újabb delgozatok közül a két legfontosabbat akarom részletesebben ismertetni.

Zolnai delgozata a Mátyusföld nyelvjárásáról némi tekintetben több, más tekintetben meg kevesebb, mint a mit egy nyelvjárás tanulmánytól várhatunk. Kevesebb annyiban, hogy nem nyújtja e vidék grammatikájának teljes leírását, mert ehhez — mint a szerző maga mondja — «sokkal hosszabb megfigyelés szükséges, mint a mennyit nekünk Mátyusföld népnyelvére fordítani alkalmunk lehetett». Másrészt a mellett, hogy leírja a Mátyusföld nyelvének hangtani sajátosságait, arra is törekedett, hogy megállapítsa «az irodalmi és népnyelvi hangtan eltéréseinek rendszerét» (69. l.), s ezzel többet nyújtott, mint a mennyit a nyelvjárás leírójától várunk. A hangváltozások rendszerének e felállításánémileg rovására van a nyelvjárás sajátosságok világos áttekinthetőségének; *Zolnai* elsorol és rendszerében a maga helyére állit minden egyes eltérést, a mi valamely nyelvjárás alak s az irodalmi

nyelv között feltűnik; ily módon találunk egy vagy több példát majdnem minden lehetséges hangváltozásra, neha csak hangmegfelelésre, de nem emeli ki azokat az eltéréseket, melyek ép erre a nyelvjárásra nézve jellemzőek, s melyek Mátyusföld nyelvének külön helyet állapítanak meg a magyar nyelvjárások sorában. A szóban forgó nyelvjárásról alkotandó tiszta képet nagyon zavarja az is, hogy Zolnai sokkal nagyobb területre terjesztette ki vizsgálódását, mint a mekkorát alkalmasan egy nyelvjárásnak lehet tartanunk. Szerinte ehhez a nyelvjáráshoz számítandó Pozsony megyének a Csallóköz és Kis-Kárpátok közé eső darabja, Nyitra megye alsó vége, Komárom megye dunáninneni fele Csallóközön kívül s Esztergom megyének dunáninneni része. Ez az így megjelölt vidék három nagy nyelvjárás-területnek határán van; a dunántúli, nyugati és a palócz nyelvjárás-területek itt érintkeznek egymással a jellemző sajátságaik különböző mértékben vannak meg a megjelölt területnek egyes részein. Ez az oka, hogy Zolnai mátyusföldi sajátjának mond néha olyan jelenséget, a mit az illető vidéknek csak egy részén tapasztalhatunk. Mátyusföld hangjai között ott látjuk pl. egymás mellett ezeket: *á*, *ǎ* és *a*, pedig az első kettőt csak az a vidék használja, a melyik közelebb esik a palóczsághoz (Nyitra és Komárom m.), viszont az *a* (*á* után álló szótagban) dunántúli sajáttság csak a pozsonymegyei részen hallható. Az *ly* hangot a keleti résznek, a nyugati ellenben *l*, *ll*-nek mondja, s ez a nyugati nyelvjárás-területnek sajáttsága. Több hasonló tapasztalat volt az oka, hogy a Magyar Nyelvjárások cz. munkámban a Mátyusföld nyelvjárását szűkebb térre vontam, mint Zolnai, s hozzá csatoltam a Csallóköz nyelvét is, mely vele majdnem teljesen egyezik; ellenben külön tárgyaltam a barsmegyei s az esztergom-komáromi nyelvjárást.

Zolnai dolgozata gondos és pontos megfigyelésről tesz tanúságot, mely még az egyéni sajátságokat sem hagyta figyelmen kívül, s azon igyekszik, hogy rendszerezze mindazon jelenségeket, melyek saját tapasztalatában, s a Nyelvőr közleményeiben elébe akadtak. A dolgozat legnagyobb részét a *Hangtani sajátságok* foglalják el. Előbb leírja azokat a hangokat, melyek a köznyelv ábcéjében ismeretlenek; ezek közül az *á*, *ǎ* — mint már láttuk — palócz vonás, az előbbi az *a*, az utóbbi az *á* helyén áll. Megvan e mellett az *a* és *á* is, sőt *a* helyén *á* után álló szótagban a dunántúli *a* is. Az *a*, *á*-nak e kétféle változata teljesen kizárja egymást; a hol *á*-t ejtenek, ott nem állhat helyette *a*, s viszont. A vegyes hangú *é* csak egyes szókban és egy-egy beszélő ajkán hallható; az *á*, *é* leginkább csak pótlónyujtás esetén fordul elő, de a palóczos vidéken *é* helyett is áll néha *ê*. Sajátságos hangja a Mátyusföld nyelvének az, a mit Zolnai *ǎ*-val jelöl; ezt akkor ejtik, ha az *a* helyett álló *á* után elmarad az *l*, s a magánhangzó félig hosszú lesz. Az *ê*-t ez a vidék rendszeren ejti, s Zolnai közli is azokat a sza-

vakat, melyekben ő hallotta, de megjegyzi, hogy ő nem tudta minden alkalommal megfigyelni s megjelölni az *ē*-t, ennek «talán fő oka, de egyszersmind némileg mentsége is: tiszavidéki nyelvrézem, mely nem ismervén kétféle *e* hangot, igen sokszor el is feledtetí a kettő következetes megfigyelését» (11. l.). Az *ē* szokatlansága lehet az oka annak is, hogy néha ott hall, vagy legalább vél hallani *ē*-t, a hol nem ejtik, legalább a következő adatokhoz kétség fér: *bē* igekötő, *dē, ēl* igekötő, *ēriggy, ēsik, ēz, kērt, tēkint*. A mássalhangzók közül csakis az *ly* érdemel figyelmet; a szóban forgó területnek keleti része *j*-t, nyugati része *l*-et ejt helyette.

A köznyelvitől eltérő alakokban mutatkozó hangváltozásokat a következő két főcsoportban tárgyalja: 1. mennyiségi tűnemények és 2. minőségi tűnemények. Az első csoportban szól a teljesebb és a rövidebb hangalakokról s az időmértéki sajátságokról; a második csoportban tárgyalja az eltéréseket a hangok minőségében és rendjében. Ez a csoportosítás a hangváltozásoknak mintegy csak külső alakján alapszik, de nem hanyagolja el e mellett Zolnai azt a fontosabb történeti szempontot sem, hogy az illető hangeltérés eredeti sajátság megőrzése-e, vagy pedig újabb fejlődés.

Az alakítani sajátságokat tárgyalva szól a szavak összetételéről, a szótövekről, továbbá a szóképzésről és a ragozásról. Igen gondosan kidolgozott fejezet az, mely a jelentéstani sajátságokról szól, külön tárgyalva az anyagi és az alaki jelentéstan körébe tartozó tűneményeket. A mondattani sajátságokat s az idegen hatásokat már csak rövidebben tárgyalja. Végül szójegyzék zárja be a dolgozatot.

Bartha József «A palócz nyelvjárás»-nak nevezi dolgozatát, noha maga is megvallja, hogy nem terjeszti ki vizsgálódásait az egész palócz nyelvjárásra, «hanem csak azon táj nyelvi sajátságairól szándékozom itt írni — mondja dolgozata elején — mely a legtöbb joggal viseli nevét». Később a maga nyelvjárásának határait így szabja meg: «északon a Fülel, Bánréve és Edelény helységeken keresztülvont egyenes vonal, délen pedig a Bükk és Mátra hegylány környéke vet határt; nyugaton ellenben a Fülektől Gyöngyös környékéig húzott egyenes, míg keleten a miskolezi vidék zárja be» (169. l.). E vidék nyelvéről a Magyar Nyelvjárásokban mint két külön nyelvjárásról szólottam (mátravidéki és borsodi nyelvjárás); s *Bartha* leírása is azt mutatja, hogy e vidék nyelve — noha lényeges különbségeket nem is tüntet fel — mégsem egészen egységes. Ilyenkor mindig jobb kisebb területekre osztani az egész vidéket, hogy annál jobban állapíthassuk az meg egyes sajátságok elterjedését. Ha azonban egy nyelvjárásnak tekintjük is az egész vidék nyelvét, semmi esetre sem nevezhetjük pusztán palócz nyelvjárásnak, mert ha a palóczos vidékeket számon kívül hagyjuk is, az ipolyi és a karancsvidéki nyelvjárás ép oly joggal

viseli a palócz nevet, mint ez a nyelvjárás. Bartha tanulmánya tehát csakis a középső palócz nyelvjárások keleti felét tárgyalja.

A nyelvjárás leírása gondos és részletes tanulmányra vall, s meglátszik rajta, hogy Bartha alapos ismerője e vidék nyelvének. A mi fogyatékoság van benne, annak oka egyrészt az, hogy nagy vidék nyelvét foglalta egybe s nem vonja meg elég világosan az egyes sajtóságok határait. E megjegyzés főleg az egyes hangok használatára vonatkozik. Így pl. az *a*-t e vidék majd *a*-nak, majd *á*-nak, majd *q*-nak ejti, de nem nyerünk tiszta képet arról, hogy meddig terjed minden egyes hangnak a használata, s vajjon hallható-e egymás mellett ugyanazon a vidéken az *a* és *q* vagy *á*. Épígy vagyunk az *á*-val; ezt négyféleképp ejtik ezen a területen, mely ejtémódok között csupán az ajakzárás foka tesz különbséget. Teljesen nyitott ajakkal képezzük a köznyelvi *á*-t, valamivel zártabb az *á*, még zártabb az *a*-nak megfelelő *á*, sőt az északi részeken még az ennél is zártabb ajakkal képzett *á* is hallható. A hosszú *é* hangok használatán még legkevesebbé tudunk eligazodni; a köznyelvi *é* helyén ennyi féle hangot hallhatunk: *ê*, *ê*, *é*, *é*, de hogy melyiket mikor és hol ejtik, erre nézve világos útbaigazítást nem nyerünk. A hangtan tárgyalásának ez a módja az oka, hogy a magánhangzók táblázatában egymás mellett látunk olyan hangokat, melyek egymás mellett ugyanazon a helyen nem fordulnak elő. Sokkal jobb lett volna külön-külön állítani össze e nyelvjárás-vidék minden egyes részének magánhangzóit. Így ez a táblázat csak azt mutatja, hogy miféle hangokat hallhatunk ezen a területen, illetőleg e területnek majd egyik majd másik részén.

A hangtan tárgyalását illető másik megjegyzésem épígy vonatkozik Zolnai dolgozatára, sőt majdnem minden eddigi nyelvjárástanulmányra is. A feldolgozók rendszeresen azt az eljárást követik, hogy a tárgyalandó nyelvjárást szembe állítják az irodalmi nyelvvel s több-kevesebb rendszerességgel elsorolják az irodalmi nyelv és az illető nyelvjárás között mutatkozó hangalakai különbségeket. Ennek az eljárásnak az a következménye, hogy a szóban forgó nyelvjárás pontos hangtani leírása helyett bonyodalmas rendszerét kapjuk az összes hangváltozásoknak, melyek igen gyakran nem is hangváltozások, hanem csak hangmegfelelések; sőt néha még ezek sem. Bartha nincs is tekintettel arra, hogy a nyelvjárás hangalakja eredetibb-e az irodalmi alaknál, vagy pedig újabb fejlődés, sőt néha még avval sem törődik, hogy a két alaknak tulajdonképp semmi köze sincs egymáshoz. Ez az oka, hogy az *f* : *m* hangváltozás példajaként szerepel *nyammog* e h. *nyafog*; a *t* : *l* hangváltozásnál pedig *lottyán*, *lotyog* e h. *totyog*, bár maga B. is megjegyzi, hogy ezek valószínűleg nem egymásnak változatai. A *p* : *m* hangváltozásra is csak egy példát említ: *mocsolya* e h. *pocsolya*; eredeti a dologban csak az, hogy B. maga is bevallja, hogy e két szónak

semmi köze sincs egymáshoz, s mégis ott szerepel a hangváltozások közt.

A hangtan néhány pontjára nézve bővebb és pontosabb felvilágosításra volna szükségünk; így első sorban pontosabban kellene ismernünk az orrhangok képzése és használata módját, mert Bartha leírásából (174. l.) nem tudjuk, vajjon igazi orrhangú mánuhangzók-e ezek. A palócz éneklő hangsúlyt illetőleg is pontosabb és világosabb leírásra volna szükségünk.

Sokkal alaposabban dolgozta ki Bartha a nyelvjárás alaktanát, jelentéstanát és mondattanát. A hangtanban is azt az eljárást kellett volna követnie, a mit az alaktanban maga elé tűzött, t. i. hogy leírja a maga nyelvjárását úgy, a mint van s nem származtatja mintegy folyton az irodalmi nyelvből, melyhez a nyelvjárásoknak a leggyakrabban igen kevés közük van.

BALASSA JÓZSEF.

Magyar elemek az oláh nyelvben.

Mândrescu C. Simon: Elemente ungrești în limba Română. București 1892. — 198. lap.

1888-ban hagyta el a sajtót mint külön lenyomat a «Magyar Nyelvőr»-ből fönti címet viselő munkám, melyet a Magyar Tud. Akadémia a «Sámuel díj»-jal tüntetett ki. Előre tudtam, hogy román atyámfiak a legnagyobb elkeseredéssel fogják fogadni, sőt nem fognak késni, hogy hazugnak, denunciánsnak és ostoba férczelménynek deklarálják. Ámde megnyugtatót az a tudat, hogy a mit benne megírtam, az igazság tiszta meggyőződéséből tettem, a mely a tények elől nem zárkózik el s a nemzeti érzékenykedéssel nem retteg szembe szállani. A mit sejtettem, be is következett. *Densușan* Áron könyvemet haszontalan és értektelen tákolmány-nak nevezte. A «Tribuna» című napilap megfizetett zsoldosnak s a történelmet hamisító magyar tudományosság satellesének hirdetett. Most pedig napvilágot lát egy mű *Mândrescu C. Simontól* «*Elemente ungrești în limba română*», a mely e kérdést románul akarja tudományosan megoldani s kimutatni, hogy mi az értéke az én kísérletemnek. A könyv, a mely licentiatusi értekezésnek készült, a most élő legnagyobb román nyelvésznek, *B. Petriceic-Hașdeu*-nak van ajánlva, kinek a szerző az egyetemen tanítványa volt. A «Bevezetés»-ben sorra végez *Jerneynek*, *Hunfalvynak*, *Roeslernek*, *Cihacnak* e téren kifejtett munkásságával; és ő, a kezdő nyelvész, kicsinylőleg beszél ez ismert nevű, komoly tudósokról, a kik hibázhattak, mivel nem bírták teljesen a román nyelvet, de nem hamisítottak, a mivel pedig őket lépten-nyomon vádolja. A 8. lapon rátér az én könyvemre is, a melynek román fordítása most folyik Moldován Gergelynek Kolozsvárott megjelenő folyóiratában, az

«Ungaria»-ban. Ime a tudományos vélemény s a megfélebbezhetetlen ítélet rólam: «A. Gy. olyan román, mint Moldován G., a ki nek lapjában megindult munkájának fordítása. Apróra szedett kritikát nem mondok róla, mert az előzőiről nyilvánított véleményem [t. i. az irányzatos és tudománytalan munkálkodás vádja] reá is illik. Egy dologban azonban különbözik tőlük, abban, hogy czélja mentől több magyar elemet a román nyelvre rátukmálni, mintha az a magyarok dicsősége volna, kiket *mint magyar honpolgárnak* Moldován G. módjára úgy kell szolgálnia, a mint lehet».

Ámde azért a tudós szerző nem átallja könyvemet forrásmunkául használni, annak eredményeit igazaknak nyilvánítani, sőt mi több, a tőlem gyűjtött anyagot két kézzel fölhasználni. Szerzőnek műve két nagy csoportra oszlik, az egyik a provincializmusokat, a másik az összes románok előtt ismeretes, tehát a polgárjogot nyert magyar kölesönvételeket foglalja magában. Számba nem véve, hogy e merev kettéválasztása az anyagnak magába véve a lehető legszerencsétlenebb eljárás, mert az olvasó nem nyer tiszta képet a befolyás nagyságáról; de másrészt helytelen, mert a szók elterjedésében önkényesen fölállítani a határkövet s kimondani, hogy ezentúl már ismeretlen, nem szabad. Akárhány van a szerzőtől provincializmusnak mondott elemek közt, a melyek az egész románságban járatosak.

A mi szerzőnek ortográfiáját illeti, meg kell jegyeznem, hogy nyelvészeti szempontból hasznavehetetlen, mert úgy írja le a szókat, a mint irodalmilag szokták, s nem mint a nép nyelve ejti ki.

Az alábbi lajstromban idézzük azon kölesönvételeket, melyek a mi összeállításunkból hiányoznak.

adağ, azağ : agyag. Bihar s Maros-Torda megye.

alası : állás échafaudage, plancher, Erdélyben járja.

aläu : elő (előre, rajta jelentésben). Szilágyság.¹⁾

alegăduesc ; *eléged(ik)*. Erdélyben.

andălesc : *andalog* (kóborog, időt veszteget). Erdélyben. Szerző azt tartja, hogy *indul* az eredetije.²⁾

baioș : *bajos*. Szilágyság.

belceü : *bölcső*. Szilágyság, Szatmár m.

biceü : *becsü* (æstimatio). U. o.

biräu : *biró*. Moldvában sóbányai munkás jelentésében járja.

Hiányzik még nálam a biró összetételei közül :

čurbdiräu : *csürbiró*, a ki az udvaron lévő buzaasztagokra fölügyel. Szilágyság.

burzuluesc, *buzulesc* : *borzol*. Bukovinában s Magyarországon.

¹⁾ Ez inkább a magyar-német *aló!* = francia *allons!*

S. Zs.

²⁾ Egyik sem valószínű — a jelentés miatt.

S. Zs.

Szerző a román *borz* szó denominális képzésének tartja. A *borz*-nak, melynek jelentése *összekuszált, szanaszét hányt* (a libák tollára mondják), a magy. (torzon) *-borz* alakot vélem eredetijéül.

bumbușcă: *gomboska* (gombostű). Az egész Magyarországon s Moldvában járja.

čelușag: *csalóság*. Magyarországon.

čalău: *csaló*. U. o.

coșovet': *kótyavetye*. U. o.

corșag: *kórság* (nátha, hasmenés, nehéz nyavalya). U. o.

criștai: *kristály*. U. o.

đug: *dög*. U. o.

feleșesc: *felesel*. Maros-Torda m.

feleluesc: *felel* (felesel jelentésben). U. o.

hedeș: *hegyes* (a barmok szarvára mondják). Erdélyben.

hozate (többessz. szó): *hozat*. Így hívják nálunk a katonák a *czakkumpakkot*. Szerző a *hozzátartozás*-ból származtatja.*)

terhelesc: *terhel*. U. o.

vigănău: *viganó*. U. o.

Viszont *Mândrescu* könyvében egész sereg olyan szó hiányzik, a mi nálam mint provincializmus szerepel. Ezeket a szerző — állítása szerint — éppen azért nem vette föl, mert nem általános keletüek. Ha e tekintetben következetes akart volna maradni, akkor egyáltalában el kellett volna ejtenie a tájszókat; ámde bizonyára ő is abban a meggyőződésben volt, a melyet munkámban én is hangsúlyoztam, hogy a nyelvésznek mindenről tudomást kell vennie, a mi az illető nyelv keretén belül található. Hogy a tőlem gyűjtött tájszók nagy részét számba nem vette, még hagyján; de az már nem bocsátható meg, hogy az én könyvemben előforduló, teljes polgárjogot nyert kölcsönvételek egy részét kihagyta. Így pl. hogy többet ne említsek, a *mântuesc*: *ment* igét sehol se találom nála. Egyike a teljesen meghonosodott magyar szóknak a román nyelvben, melylyel a legrégibb irodalmi terméktől a mai élő beszédig lépten-nyomon találkozunk. Azt hittem, hogy most már a mikor *Hașdeună*nak ítéletéről is, melyet készpénznek vett a román nyelvtudomány, kimutattam, hogy tarthatatlan, nem fog akadni komoly nyelvész-ember, a ki kétségbe vonná a szónak magyar eredetét. S ime e munka újra csak azt igazolja, hogy a nemzeti hiúság erősebb mint az igazságszeretet, az ábrándozás édesebb a valónál s a *gondolom* és *hiszem* értékesebb a *tudom*-nál. A szerző annyira *hiszi*, hogy a *mântuesc* nem magyar kölcsönvétel, hogy egyáltalában említést se tesz róla könyvében.

*) Egyik föltevés sem állhat meg, mert nyelvünkben sem *hozat*, sem *hozzátartozás* nem járatos ilyen jelentéssel. S. Zs.

Az én munkám, mely a magyar régiségekre, különösen pedig a magyar szóknak a régi nyelvben járatos alakjaira is ügyet vetett, a szerzőre nézve holt anyag maradt. A *bulč, bálč*: vásár szó pl. szerinte *bucsú*-ból ered az *l* hang közbeszurásával, holott nálam tisztán meg van mondva, hogy eredetije a régi magyar nyelvben használatban volt *bucsú* szó, tehát ez esetben régibb kölcsönvétellel van dolgunk. A *belsug*-ra nézve is egyszerűen azt állítja, hogy a magy. *bőség* származéka. Ha e szóra vonatkozó részt könyvem-ből elolvasta volna, megérthette volna, hogy egy oly kölcsönvétellel van dolga, mely nemcsak a román, de a magyar nyelvnek is örökbecsű emléke marad. A *belsug* azon ritka kölcsönvételek egyike, melynek mását sem a mai, sem a régi magyar nyelv adni nem tudja, de, hogy élni kellett egykoron a magyar nyelvben egy *belség* alaknak, arról a legfényesebb tanuvallomást éppen a román nyelv teszi.

Kevés izlésről tanuskodnak szerzőnek reflexiói, melyeket egy-egy szóhoz fűz. Feledi, hogy tudományt, s nem politikát űz; pl. «*jobägie*: *jobbágy*(*kodás*); magyar elnyomóitól tanulta el a román nép, kik ma is olyan helyzetben tartják, a mely nem sokban különbözik a régi jobbágyságtól».

Könyvének legnagyobb hibája az, hogy sem a kölcsönvételek hangtanát és jelentés tanát, sem pedig a belőlök vonható tanulságokat nem találjuk benne összefoglalva. A tanulságok nélkül könyve holt anyaggyűjtemény, a melybe lelket másnak kell öntenie.

Elismerjük, hogy műve szorgalmas kutatás és olvasás tereméke, a mely éppen azért kritikaibb főt és avatottabb kezet érdemelt volna. Reméljük azonban, hogy idővel, ha Mándrescu tehetősége megizmosodik s különösen igazságszeretete erősebb lesz az elvakító nemzeti hiúságnál, melynek helye nincs a tudomány világában, értékes művekkel fogja szaporítani a román irodalmat, melynek nyelvészeti ága most van föllendülőben.

ALEXI GYÖRGY dr.

Finn mesetanulmányok.

Kaarle Krohn. Die geographische Verbreitung einer nordischen Thiermärchenkette in Finnland, durch eine Karte erläutert.(Fennia, 1890. IV. No 4. 1—14. l. és egy térkép.)

Katona Lajos a Nyelvtudományi Közlemények XXII. kötetében (505—510) ismertette Krohn Károlynak az észti dalok földrajzi elterjedésére vonatkozó, mind tárgyilag mind módszerileg rendkívül érdekes dolgozatát. E dolgozatban a nagyszerű észti népköltési gyűjtemények «átvizsgálása és futólagos szemléje eredményeiből hat példán világítja meg az észti dalok földrajzi elterjedését egyben változataik sűrűségével; e mellett pedig egy igen ügyesen szerkesztett térképen az összes dalok

általános elosztását tünteti fel előfordulásuk gyakoriságának öt fokozatban való ábrázolásával).

Krohn mestere e módszerben saját édes atyja volt, ki a Kalevaladalok keletkezéséről írt nagy munkájában (J. Krohn, *Suomalaisen Kirjallisuuden historia, I. Kalevala*. Helsingissä 1883—1885; 616 l.) alkalmazta e geográfiai módszert fényes sikerrel. Ugyanazon módszert használta fel Krohn K. fent idézett tanulmányában az állatmesék terén. Ez irányban való kutatás különösen a finn állatmesék terén már csak azért is becses eredményeket ígért, mert a finnek összegyűjtött folklóranyaga sokkal gazdagabb, mint bármely más népé, hiszen csak a finn irodalmi társaság birtokában nem kevesebb mint 20,000 dal, 40,000 közmondás, 20,000 babonás szokás, 13,000 mese, 10,000 találós mese s így összesen több mint 100,000 szám van egybegyűjtve.

Krohn ezen dolgozatában a földrajzi módszert arra használja fel, hogy a különböző szomszédos népek hatásait nyomozza az állatmesék fejlődésére. E célból kiválaszt egy állatmese-láncolatot, mely a medvével (farkassal) és rókával foglalkozik s ezt teszi az összehasonlító vizsgálat tárgyává. Ennek eredményeit Krohn már korábban (*Tutkimuksia suomalaisten kansansatujaen alalta, I. Vihko 1 ja 2*, Helsingissä 1887—1889) összefoglalta, s ebből kitünt, hogy ez az összefüggő meseláncolat több mint 1000 éve megvan Észak-Európában, és hogy az Finnországra kétfelől vándorolt be: nyugat vagyis Skandinávia és Kelet, vagyis Oroszország felől. A jelen dolgozat már most kizárólag azzal foglalkozik, hogy az említett mesekörben a nyugat- és kelet-európai folklór-elemek viszonyát állapítsa meg Finnország területén. E célra az említett mesekörből három mesesort választ ki összesen tizenegy taggal, melyek mint külön-külön mesék is élnek a nép ajkán, s ezeket veszi vizsgálat alá. E tizenegy mese teljesen rövidre fogott kivonatot a következőkben adom azon megjegyzéssel, hogy a római számok a nagyobb, teljesebb mesekörnek a kutatásban felhasznált tagjait jelentik.

VI. A róka döglöttnek téteti magát s felvéteti magát a halakkal megrakott szekérre; onnan leszórja a halakat, aztán maga is megugrik; a kocsis csak otthon veszi észre, hogy kocsiján se hal, se róka.

VII. A róka eszi a halakat; meglátja és megkívánja a medve; a róka azt tanácsolja a medvének, fogjon ő is halat úgy, hogy dugja farkát a jég lékébe s tartsa addig ott, míg a halak rá nem ragadnak. A medve megteszi, faránál fogva a jéghez fagy s hogy a róka hitta emberektől menekülhessen, kitépi magát, ott hagyja farkát. Ezalatt a róka beszöki a házba.

VIII. A róka megeszi a tejfelt; közben hazajő a háziaszony, meglátja a rókát s hogy némi bosszút álljon rajta, hozzá vágja a tejeles kanalat, de az csak a farka végit éri, s ez azóta fehér.

IX. Találkozik a róka a medvével s elpanaszolja mily rosszul járt ő azóta, járnai se tud, úgy megverték. A medve megszánja, vállára veszi s úgy czipeli. A róka dudol: «a beteg viszi az egészségest.» — majd — «vert viszen veretlent». A medve észreveszi a gúnyt, ledobja a rókát s üzöbe veszi.

X. A róka egy fagyökér alatti oduba buvik; a medve az orrával megy utána s a róka lábába harap. «Harapd csak a gyökeret!» nevet a

róka. A medve azt hívén, hogy téved, kiereszti a róka lábát s a gyökérbe harap: «Jaj, ne harapd a lábamat!» jajgat a róka s megszabadulva a medve fogától, megszökik.

A másik mesesorból ezen tagokat veszi fel Krohn:

IV. A róka ellopja a medve mézét. A medve a rókát gyanúsítja s azt ajánlja ennek, aludjanak el mindketten a napon, hadd lássák, ki izzadja ki a mézet. A medve el is alszik, de oly mélyen, hogy a róka, mikor érzi, hogy a méz már folyik ki belőle, észrevétlenül bekeni vele a medvét. A medve elhitte, hogy ő ette meg a mézet.

XXVIII. A medve távollétében a róka nőszni akar a nöstény medvével; ez a rókát üzőbe veszi; a róka két egymáshoz közel álló fa közt átugrik, a medve utána, de a két fa közé reked; erre a róka rajta a tehetetlen erőszakot ejt.

XIV. A medve árván maradt gyermekeihez ápolót keres. A nyúl nem kell, mert hangja nincs. A róka ajánkozik, a medve felfogadja; a míg azonban a medve az erdőn jár, a róka megeszi a három bocsot s megszökik.

Végül a harmadik mesesor ez:

XXII. a) Egy lusta ember marhát az erdőre viszi s haragjában azt mondja: «fálná fel a medve!» A medve megjelen, az ember megijed s haladékot kér, hogy munkáját végezze. A róka előkerül s megigéri az embernek, hogy két tyukért megszabadítja. A rókát meghallja a medve, nem ismeri meg, de megijed s kérdi «micsoda láрма az ott?» — «A király vadásza medvére vadászik,» feleli az ember a róka sugására. «Kérlek ne árulj el,» könyörög a medve. «Micsoda feketeség van ott melletted?» kérdi a róka nagy hangon. «Egy fatörzs,» feleli az ember. «Tedd szekeredre, kösd le s vágd belé a fejszét,» parancsolja a róka. A medve könyörög az emberhez, hogy mindezt csak jelezze, mintha megtenné. Az ember azonban valóban megteszi s a medve meghal.

XXII. b) Az ember hazamegy a két tyukért; zsákjában azonban a tyukok helyett két kutyát köt, azokat a rókára eresztik; a róka odujába fut, a kutyák azonban őrzik.

XXII. c) A róka megkérdi tagjaitól, hogy viselték magukat a veszedelemben. Mindegyik jól viselte magát, csak a farka volt mindig útjában; büntetésül a róka ezt kidugja a kutyáknak, azok persze aztán a farkánál fogva az egész rókát megfogják.

E tizenegy mese a föld összes népeinél, amint ezt Krohn táblázatosan összeállítja 708 variánsban ismeretes s e variánsokból 362, tehát több mint fele, esik a finnekre. A táblázatból kitűnik azonban az is, hogy mind a tizenegy mese együtt esakis a finneknél van meg, a többieknél a tizenegyből csak egy-kettő vagy egynehány. Továbbá az első öt mese sorozata ilyen szakadatlan összefüggésben csak a finneknél van meg.

A skandináv és szláv befolyást Krohn akkép állapítja meg, hogy a medve (skandináv) vagy a medve helyett a farkas (szláv) szerepel e. E nézőpontból vizsgálva a meséket, illetve variánsait, látjuk, hogy Finnországban a finn állatmese nyugoteurópai skandináv és keleteurópai orosz formái is megvannak; Finnország azonban a meséknek nem átmeneti, hanem határterülete mind kelet mind nyugat felől. Hogy e mesék igen régen honosak, bizonyítja az a tény, hogy a nyugateurópai

és keleteurópai orosz formából egy teljesen eredeti, harmadik, speciálisan finn forma olvadt össze. E tekintetben a táblázatos összeállítások még azt is kimutatták, hogy a néplelek teremtő működése a keleti és északi variánsokban nyilvánul, tehát a Skandinávia és Oroszország közt végbemenő néparamlások nagy szárazföldi útjában, míg a mesék ősi formáit a nyugati és déli finn variánsok őrzötték meg, vagyis mint a nagy kontinensek őslakossága a föld szívéből, mindinkább a partokra, a partokról a szigetekre szorulnak.

Ime a mesék földrajzi elterjedését ugyanazon nagy általános természet-törvények szabályozzák, mint az emberét s mint a növény- és állatvilágét.

A térkép, melyet Krohn dolgozatához csatol, e mesék egyenkinti elterjedésén kívül feltünteti azt is, meddig terjed kelet felé a medve, nyugat felé a farkas szerepének geográfiai határa. E szerint a farkas szerepkörének nyugati határvonalát Impilaks, Suistam, Savitaipall, Gustaf Adolf, Kiuruvesi, Kivijärvi, Himnuka nevű falvak; míg a medve szerepkörének keleti határát Szent-Pétervár, Salmi, Licksa, Karsiula, Lestijärvi, Lohtaja falvak adják meg.

JANKÓ JÁNOS dr.

Gabelentz felfogása a nyelvek küzdelméről. Széchenyi jelmondatát, hogy nyelvében él, nyelvében hal minden nemzet, G. is ugyancsak osztja. Szerinte a nyelv életerege a nép életerejétől függ, s joggal tekintjük a népet és nyelvet elválaszthatatlannak. De mindkettejüknek védelméhez vagy az idegen befolyásoktól való elzárkózás, vagy egy elég nagy nyelvközségnek területi egyesülése kell. Azért igen helyes ösztönt árulnak el az ily küzdő népek, ha egyesülni akarnak, vagy erőszakoskodnak szomszédjaikkal, és éppen oly helyesen éreznek a hatalmas államok, ha tartományaik elpártolhatnámságaira brutális nyelvi parancsokkal felelnek: «Nemesak a kicsinyek tanultak III. Napoleon nemzeti-ségi elvéből.» (256. l.)

Könyvének másik helyén G. arról szólva, hogy a nyelvjárások mily fontos bizonyosságai a nép történetének, két település nyelvére hivatkozik: «A XII. század óta laknak az alsó Rajna mellől és Flandriából való német gyarmatosok Erdélyben, és még ma is majdnem egészen úgy beszélnek a besztercei vidéken, mint Luxemburgban. A nyelv 700 év alatt változott, az kétségtelen. De itt is, ott is egyenlő irányban, majdnem egyenlő léptekben történtek az átalakulások. Azon erdélyiek bizonyos büszke félrevonultságban éltek. Bármily viharok vonultak át az országon: a nyelv majdnem zavartalan csendéletet élvezett. — S hogy áll a dolog azon salzburgi települők tájnyelvével Litvániában, kiknek ősei csak másfél század előtt hagyták el hegyes hazájukat? Kezdetől fogva beonták őket az északi német állam életébe: itt a nyelvjárásnak gyors elenyészését lehetett észlelni.» (280. l.)

KALMÁR ELEK.